

Írásszokások

Tematika: a szerzőség, az aláírás, a szöveg hitelesítése; a szöveg datálásának formái; az írás szintjei, az olvasás szintjei, a pizkozat, a fogalmazvány, a másolat, a travesztia; írás-, olvasásszokások; írásmotivációk; attitűdök (írás és igazság, a múlt szimbóluma, írás és hatalom, az én megszületése); írástechnikák (kisbetűk–nagybetűk, központosítás, technikák); az írott szövegek élettörténete; kontextusok (releváns, irreleváns, kognitív, szociális, tárgyi, szöveg-, rituális kontextus).

Terminológia: aktív írás, passzív írás, közvetített írás, analfabéta írás, releváns kontextus, irreleváns kontextus.

Az írás vizsgálata folyamán az írás univerzumában élő ember változatos viselkedése bontakozik ki.⁶

Ki írja a szöveget? Kinek a nevét őrzi a szöveg? A cenzúra. A szövegbe bekerülő nevek változatos társadalmi viszonyokat neveznek meg. A név alkalmazása egyaránt kifejezhet szerzőséget, tulajdonjogot, egy eseményben betöltött szertartásos szerepet, kollektív vagy egyéni identitást és státust, egy tárggyal vagy szöveggel való kapcsolatot.

Az író ember első ábrázolása az a mezopotámiai szobor, ahol a rabszolga feszült figyelemmel követi urának szavait, hogy azokat pontosan megörökítse. A rendeletek, a törvények, a levelek kigondolója a fejedelem, a szöveg kidolgozása azonban a rabszolga, a hivatalnok munkája. A hatalmi pozícióban lévő személy kézjegyével, pecséttel látja el az írást, amelyet mások szerkesztenek meg.

A történelemben, a vallástörténelemben jól ismert, ismétlődő helyzet az, amikor konszenzus születik egy szöveg szerzőségét illetően. Az aláíró lehet értelmi szerző, szövegszerkesztő, másoló, tanú, egyházi vagy világi előljáró. Amikor analfabéta vagy írásképtelenné vált személy kérésére készül a szöveg, az értelmi szerző mindössze kézjegyével látja az írást, esetleg nevét is mással íratja le. A jobbágyok panaszleveleit írástudó ember szerkesztette meg, aki nem feltétlenül azonosult a levélbe foglalt kérelemmel. A levél egy csoport sérelmét szólaltatta meg. A misszilis levél még akkor is megrendelője nevét viseli, amikor a szöveget más fogalmazta meg. A gyászjelentőre aláíróként a „fájdalomtól megtört” rokonság azon tagjainak neve is rákerül, akiknek a szöveg megfogalmazása idején még nincs tudomásuk a halálesetről, esetleg nem tartózkodnak a haláleset helyszínén. Bár a szöveget más fogalmazza, más sokszorosítja, a nyomtatott lakodalmi meghívót az örömszülők „írják alá”. A tüntető és a szolidarizáló akciók során az aláírás egy állásponttal való azonosulás kinyilvánítása. Az emlékvess jegyzésében egy vers néhány sorának eltulajdonítása a benne kifejezett gondolattal, érzéssel való azonosulást igazolja. Az írás ezekben az esetekben társadalmi szerephez kapcsolódik, s független a cselekvést

⁶ A téma első kidolgozása: Keszeg V. 1997b. Vajda András az írásnak egy település életében való előfordulását rendszerezte (Vajda A. 2006). A koraujkori erdélyi irodalmát vizsgáló Tóth Zsombor a terjedő kézíratos irodalom területéről tárt fel íráshasználati szokásokat. A szerző kezdeményezte a *homo scribens* terminus alkalmazását (Tóth Zs. 2006, különösen 333–405, 406–430).

kivitelező személytől. Az írás tekintélyének emeléséhez olykor arra van szükség, hogy köztisztelőben álló személy nevét viselje. A fenti példák egy orális utasítást, vagy pedig egy társadalmi konszenzust jelenítenek meg írásban. Ezzel szemben más a megítélése annak az eljárásnak, amikor az egyén az eltulajdonítás szándékával szignál egy szöveget (pl. plágium), vagy pedig a véleményét, szándékát, célját kifejező szöveget más, esetleg fiktív néven írja alá (pl. váltóhamisítás, álnéven tett feljelentés.)

Bizonyos szövegek *anonim formában* élnek. Olykor már eredetileg ilyen formában jönnek létre (graffiti, névtelen levél), olykor pedig később távolodnak el szerzőjüktől (locsolóvers, ünnepi köszöntők).

A szövegek gyakran a *másoló* vagy a *tulajdonos nevét* hangsúlyozzák ki, és örökítik meg. A receptes füzetek borítóján a tulajdonos neve olvasható, habár a füzetben a barát-nóktól, lapokból másolt ételreceptek találhatók. A katonák ugyanígy másolták az érdekesnek, szükségesnek vélt verseket, verses leveleket, tréfás történeteket.

A népi ajándékozási gyakorlatban a legény kedvese nevét faragta a guzsalyra, a sulykolóra, a lány pedig a legény nevét hímezte az ajándéknak szánt zsebkendőre, az ajándékba szánt pirostojásra. Olykor a kivitelező a maga nevét is megörökítette. A síremléket, a gyászjelentő lapot kivitelező személy vagy cég magát is megnevezi.

A Kalotaszeg peremén elhelyezkedő Tordaszentlászlón évtizedek óta szokás feliratozott kézimunkát, *terítőt* helyezni el a templomban a halott emlékezetére. A gyászoló családtag a bibliából választja ki kedvenc idézetét, s ezt a falu tehetséges varró asszonya kivarrja. Habár ebben az esetben a szöveget tulajdonképpen a kézimunkát elkészítő asszony írja, a terítő a *megrendelő és a halott nevét* örökíti meg. Gebefügi Erzsébet 1937-ben született, s 1942-ben tragikus körülmények között elhunyt. Emlékére édesanyja 1973-ban terítőt készíttetett, amit a templomban helyeztek el, a kántor padjának támláján. A 163x103 cm-es kézimunkát a faluban közismerten tehetséges varróasszony állította elő. A felirat a halott nevét és az emlékét őrző édesanyját nevezi meg. A felirat a következő: *A RÁD BIZOTT DRÁGA KINCSET ŐRIZD MEG/ A BENNÜNK LAKOZÓ SZENT LÉLEK ÁLTAL II. Tim. 1: 14./ DRÁGA KISLEÁNYOM GEBEFÜGI ERZSÉBET sz. 1937/ JUN 13ÁN MH 1942 NOV 18ÁN EMLÉKÉRE KÉSZÍTETTE ÉDESANYJA 1973* (Saját gyűjtés). A község egyik családja 1976-ban ajándékozott terítőt. Ezt a kézimunkát is a falu varróasszonya készítette. A terítő csupán a megrendelőnek nevét örökítette meg: *MINDEN GONDOTOKAT ÖREÁ VESSÉTEK. MERT NÉKI GONDJA VAN REÁTOK. PET. 15.7./ AJÁNDÉKOZTA BÁZSA L ISTVÁN ÉS NEJE KOVÁCS K ILONA. 1976* (Saját gyűjtés).

Az 1954-ben ajándékba készült szilágysági guzsalyra rákerült a megajándékozott személy, valamint az ajándékot elkészítő legény neve: *Készült 1954-ben a Nagy Rózsa részére – Piros rózsá, liliom, kinek hoztam, csókolom – én Molnár Jóska* (Kós K. 1979: 127).

Több szövegtípus tekintélye *apokrif eredetén* alapszik. A népi vallásos hagyomány szerint az imák a bibliai előidőkből erednek, szentektől származnak. A mennyből jött levelek égi eredetűek (Zsupos Z. 1985, Bartha E. 1987, Lengyel Á. 1999).

Az írás és az aláírás szétválhat egymástól. A szöveg alá nem feltétlenül kerül a szerző neve. Az aláírás olykor a társadalmi szereppel kapcsolatos státuscselekvés (fejedelmi, intézményvezetői aláírás) (státus-aláírás), az aláírás elmaradását szintén társadalmi konvenció vagy egyéni szándék motiválja (S. Pène 1997: 202). Az aláírás szavatolhatja a szövegbe foglaltak hitelességét (tanú aláírása) (presztízs-aláírás), jelezheti a szerzőséget (szerzői aláírás), a szöveg feletti tulajdonjogot (kéziratos füzet) (tulajdonosi aláírás).

Az oklevélírás, a bürokratikus írás esetén gyakorolt a státuscselekvés értékű aláírás. A kolostorokban zajló másolás az anonimitást preferálja, vagy pedig – a közvetítő írásra jellemző módon – az eredeti szerzőséget állítja helyre (pszeudo-aláírás). A másoló nem a maga nevét, hanem a szerzőét szerepelteti írásművén. A privát írás megjelenésével demokratizálódik a szöveg aláírása. A levelek, a kéziratos füzetek szerzői látható élvezettel kerítenek sort az aláírásra. A kéziratos füzetekben ugyanaz a személy lapról lapra, olykor ismételten aláírja a szöveget. Különböző területeken közismert a szövegnek egy fiktív névvel való szignálása (alkotói név, félrevezető név, fiktív aláírás). És végül az aláírás hamisítását említjük meg mint a pszeudo-aláírás sajátos formáját.

A közvetítő írás esetén (pszeudo-aláírás) a szöveg és az aláírás stílusa koherens. A hivatalos iratok esetén a szöveg és az aláírás eltérő írásstílust követ. A privát írás esetén egyazon személy két írásstílust működtet. A szöveg normatív, kalligrafikus írással készül el, az aláírás személyes habitust, stílust követ.

Az analfabéta aláírás helyettesítő jelet (kereszt) és személyi szimbólumot (ujjlenyomat) használ. A státus-aláírás a személy által reprezentált intézmény szimbólumával (pecsét) egészül ki. Az aláíráshoz való jogot az egyén a nagykorúsodással egyszerre kapja meg. Míg korábban írásgyakorlatokat végez (fogalmazvány, másolás), ettől az életkortól kezdve maga is szerzővé válhat, írásbeli kommunikációt kezdeményezhet.

A középkor óta ismert az ellenőrzésnek az írásra való kiterjesztése. A cenzúrának nevezett intézményt a vallásos életben a római uralkodó, Konstantin 313-ban hozott rendelete honosította meg. A vallásos inkvizíció atyjává IX. Gergely pápa vált, az 1231-ben életbe léptetett rendelettel. A nyomtatás megjelenése és elterjedése az írás ellenőrzésének újabb lehetőségét teremtette meg. A cenzúra különböző, egyházi, állami, ideológiai érdekeket követett. A felvilágosodás és a polgári demokratikus forradalmak kezdeményezték a cenzúra elleni küzdelmet. Ennek ellenére a 20. század diktatúrái újra és újra jogot formáltak az írott szövegek ellenőrzésére. A cenzúrában összekapcsolódik a szerzői szándékok ellenőrzése, a hatalmi ideológia képviselőjének kötelezővé tétele, a veszélyesnek tartott gondolatok, írásművek elszigetelése, megsemmisítése. A korrektúra a cenzúrától eltérően a szöveg tipográfiai ellenőrzését végzi el.

1. A háború idején fellendült levelezés, a levéltitok ellenőrzését állami, állambiztonsági intézkedések írták elő. A tábori lapok, az államnyelv használatának kötelezővé tétele a levélszöveget nyitottá tette. Ebből kifolyólag a frontról küldött levelekben általános, sztereotip tartalmi motívumok (időjárás, egészség, elfogadható életkörülmények) és szövegformulák ismétlődnek.

Korábban is idéztük Markovits Rodionnak a szibériai hadifogság élményeit feldolgozó regényét. A munkaszolgálaton lévő katonák arra kényszerülnek, hogy a cenzúra előírásaihoz igazodó levélből kihámozzák a levélíró hangulatát, az elhagytatott érzelmeket, híreket.

„Ha megjöttek a levelezőlapok, órákig ültek a zöld üzenet előtt. Hihetetlen volt, hogy ne lehessen megtudni belőle valamit. Valamit, nemcsak annyit, hogy aggódunk érted, hogy viseld türelemmel a hadifogságot, reményünk van arra, hogy rövidesen eljön a szabadulás. Miért van nagy betűvel írva a »Szabadulás«, és miért van idézőjelben?

Postakiosztás után szétszaladtak a zsákmánnyal, és hosszan merengve, bezárkózva, szótlánul nézték a bokszkokban.

Most előtte volt a levelezőlap, az apja írta, és nézte félálomban az apja ismert hosszúka, szabályos betűit. Arra gondolt, hogy kábaság ezeken gondolkodni, ezeknek a levelezőlapoknak nincs más jelentősége, mint egy kis életjel. Egy kis biztatás, egy kis levegő. Nincs ezeknek titkos értelmük, világosan bennük van minden. Nem kell ezeken gondolkodni.

Odatévedt a szeme ismét a friss levelezőlapra, és egyszerre elhomályosult előtte a fehér ablak, fázva megrázkódott, megremegett, a szíve rendetlenül vert.

Könny szivárgott a szeméből, és végigfolyt az arcán.

Kiss Béla hadapród úr a második bokszból részvétellel kérdezte:

– Rossz hírt kaptál?

Fahangon, színtelenül felelte:

– Rosszat. Meghalt az édesanyám.

Kiss Béla hadapród úr nem tartotta helytelennek, hogy odajött és felvette a levelezőlapot és olvasta. Nem szólt semmit, hagyta, hogy érdeklődjön a jó barátja, a kis szorgalmas tanár-szomszéd. Minek ne olvassa? Hiszen itt közös háztartásban élnek, nincsenek titkok. Családtag, hadd olvassa.

– De kérek... Hiszen ebben nincs szó édesanyádról. Honnan veszed?

Sóhajtott, kinézett az ablakon.

Mit lehet ezen magyarázni? Mit tegye magát neveltségessé?

Pontos, rendes, precíz ember az édesapja. Tömör és kifejező stílusa, és minden leírt betűjének logikai kapcsolata és logikai indoka van. A múltkori levelet így írta: »Kedves Fiunk!« Most azt írja: »Édes Fiam!« Kemény ember, de most ellágyult. Melegebben ír. És a levél alá azt írta, hogy »Csókol feleséged, kisfiad, szerető apád.« Szegény mama nem. Ő már nem többet. Nem szokott semmit elfelejteni az apja. Oka van, indoka van minden betűnek. Így írja meg. Nem bírja, és nem akarja másképp. Októberben halt meg, mert a szeptemberi levélben még: »Csókol szerető apád, anyád, feleséged, kisfiad.« Most a mama nem. Többet ebben az életben nem.

– Honnan veszed, kérek? Vagy valami titkos írás?

Dehogy titkos. Egészen nyíltan benne van. De most magyarázza? Álljon le magyarázni, hogy ehhez nem kell megfektetés, ez nyilvánvaló, ezen nem lehet vitatkozni. Drága jó mama. El kellett volna Pestről menni, látni utoljára, beszélni vele még egyszer. Most már nem lehet többet.

Leült, válaszolni akart a levélre.

Elővette a zöld levelezőlapot, írni kezdett rá, és megeredtek a könnyei, mikor leírta fájdalommal, hogy »Drága jó apám...«

És olyan levél volt, mint máskor, csak az aláírásban volt változás.

»Jól vagyok, türelemmel várok, egészséges vagyok.«

Úgy mint máskor.

Csak nem írta alá: »Édesmama kezeit csókolom.«

Ezt már nem kellett aláírni, ezt már nem volt szabad aláírni.” (Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1965: 228–230.)

2. Vahot Imre Arany Jánoshoz 1851. május 2-án írott levele fényt vet a korabeli cenzúra előírásaira:

“Hanem én annyira ismerem a mostani sajtószabadság viszonyait – egy bökkenőt találtam benne, mi nem csak magát a verset, hanem egész vállalatomat veszélyeztető. – A *béna harczi* beköszönése még megjárja, – hanem azon négy sor, mely így kezdődik:

»Beszél a *dicsőség* véres napjairól« stb. – Semmi esetre nem láthat napvilágot, mert a vizsgáló igen jól érti a célzásokat – a »*Kikkel más hazába bujdosott ...koldusnak*« kifejezés sem közölhető, mert a kibujdosottak – a menekültek s általán véve, a forradalmi dicsőség és nyomoruságról még csak említést sem lehet tenni. [...] Én tehát arra kérem önt, szíveskedjék az említett helytől kezdve – egész eddig: »Néma kegyelettel függenek a szaván« – célszerűen megváltoztatni a költeményét, azaz kihagyva a dicsőség napjainak s a kibujdosás megemlégtetését. Ez mit sem fog levonni a költemény becséből, s biztosítandja közölhetését.

(*Arany János levelezése (1828–1851)*). (Arany János összes művei. XV. kötet. Levelezés I.) Sajtó alá rendezte Sáfrány Györgyi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975: 367–368.)

A Vahot Imre által jelzett versrészlet a következőképpen szól:

Beszél a dicsőség véres napjairul,
S keble áttüzesül és arca felpirúl,
Beszél azokról is – szemei könnyben úsznak –
Kikkel más hazába bujdosott ...koldusnak. –

Elbeszéli vágyát hona szent földére,
Hosszu terhes utját, amig haza ére.

Arany János a következőképpen módosította a verset:

Az idősb fiú is leteszi a könyvet,
Figyelmes arczával elébb-elébb görnyed;
És mihelyt a koldús megáll a beszédben:
„Meséljen még egyet” – rimánkodik szépen.

„Nem mese az gyermek”, – így feddi az apja,
Rátekint a vándor és tovább folytatja.

Lévay József 1851. augusztus 3-án számol be Arany Jánosnak a cenzúra ténykedéséről. „Petőfi verseit lassan nyomják. Nem lesz az készen ez évben sem. Szörnyen megerélve látand a világot. Némely dalból több strófa, némelyből több sor hagyatott ki. A forradalmiak pedig mind. S hogy mit kell kihagyni, mit nem, azt elítélte és végrehajtotta Kecskeméthy Csapó Dániel, a nyomda korrektora. A kihagyottak majd egy pótlék kötetben jönnek Lipcsében.” (*Arany János levelezése (1828–1851)*). (Arany János összes művei. XV. kötet. Levelezés I.) Sajtó alá rendezte Sáfrány Györgyi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975: 381.)

A datálás. Az aláíráshoz hasonlóan változatosak azok a helyzetek, amelyek a datálás terén figyelhetők meg. A datálás a történelmi érzékenységgel összefüggő viselkedési forma: a szöveget, az írásszerkesztést időbe, az egyén (szerző, tulajdonos) élettörténetébe helyezi, vagy pedig egy tárgy történetének egy fordulópontját nevezi meg. A datálás hol a tárgy, a szöveg történetének hosszú időtartamát kívánja hangsúlyozni, megalapozni, hol pedig a szöveg frissességét, aktualitását, kontextusát emeli ki.

1. Az írott szövegek egyik része nem veti alá magát a datálás konvenciójának. A kéziratot füzetekbe bekerülő szövegek nagyon gyakran *datálatlanok* maradnak. A rituális írásgyakorlatra jellemző az az eljárás, hogy 2. a szöveg nem a megalkotás, hanem a *bejegyzés időpontját* hordozza (emlékverses füzet). A fényképre kerülő dedikáció vagy a felvétel készültének, vagy az ajándékozás időpontját tartalmazza. Az ünnepi köszöntők, a meghívók 3. nem a megírás, hanem a *megnevezett esemény időpontját* hordozzák (lakodalom, sátoros ünnep). A síremlékre nem a felirat elkészültének, hanem a haláleset bekövetkezettének vagy a temetés időpontja kerül. 4. A kéziratot füzetek a *füzet megnyitásának, a bejegyzések kezdetét* nevezik meg. A misszilis levél élén található időpont szintén az írás megkezdésének, 5. a végén található keltezés a levélírás *befejezésének időpontját* jelzi. A datálás további formái 6. a *hozzávetőleges datálás* (pl. csupán a korszak, az év, az évszak, hónap megnevezése), 7. a szándékos anakronizmus (későbbi vagy korábbi időpont feltüntetése), 8. az *újradatálás* (emlékvers átmásolása).

A klasszikus írástudói hagyomány az évszámot római betűkkel jelezte (kéziratok, épületek). Az iparosok (asztalosok, bútorfestők, kovácsok, harangöntők, fejfa-, sírkőfaragók) és a parasztmesterek (hímzőasszonyok, fafaragók) az arab számokat honosították meg.

A datálás az oklevelekben, a misszilis levelekben, a rituális szövegekben (meghívók, emléklapok, dedikáció), a biografikus szövegekben (napló) kötelező módon szerepel. A 19. században tűnik fel a díszített felületeken (festett bútor, varrottas, faragott emléktárgy).

A kalendáriumok megjelenése és használata jelentős változást eredményezett az életvezetésben. Az életpálya eseményei organikusabban igazodtak az év szerkezetéhez, s a biografikus és a genealógiai emlékezet forgatókönyvévé a kalendárium változott. A kora újkori magyar kalendárium használat szokásainak elemzése két habitust mutatott ki. Az év végén készített számvetések az eseményeket az év keretébe illesztették bele. Egy kalendárium több éven keresztül való használata az egyes napokat avatta az események időkeretévé (Tóth Zs. 2006: 407).

Az írás és az olvasás szintjei és formái. Az írás kivitelezésének különböző formái ismertek. 1. Az *aktív írás* esetén az üzenet adója, megfogalmazója és kivitelezője egybeesik. A misszilis levélben a szerző a maga gondolatait, érzéseit a maga által választott formában örökíti meg. 2. A *passzív írás* esetében az üzenet adója és címzője elválik egymástól. Az írást kivitelező személy (címző) tollbamondás alapján szóról szóra örökíti meg egy másik személy (adó) üzenetét. A megrendelésre készített szövegek szándékban, tartalomban megfelelnek megrendelőjük szándékának, ám a megszóvegezés, az üzenet formába öntése a kivitelező munkája. A verses leveleket szerzőjük általában mások számára készítette. A halottbúcsúztató verset a népi specialista a család felkérésére a halott nevében írja meg. 3. A másolás *közvetített írás*. A szöveg lejegyzője nyomtatott vagy kézírásos szöveget másol át, sokszorosít. A szakácskönyv, az emlékverses füzetek, továbbá gyakran a verses levelek, a sírfeliratok ilyen formán készülnek el. 4. A szakirodalom *analfabéta írásnak* nevezi azt az írásformát, amikor a szöveget kivitelező egyén nem érti azt a szöveget, amelyet kivitelez. Gyakori eset volt ez a fejfafaragók körében, akik úgy másoltak le egy sírfeliratot, hogy maguk sem olvasni, sem írni nem tudtak. Az amulettet készítőik általában szintén olyan szöveget másoltak le, amelynek jelentését nem ismerték. Napjainkban is gyakori eljárás ez, amikor az egyén ismeretlen nyelven írott szöveget kénytelen lemásolni vagy forwardolni.

Hasonlóképpen különböznek el az olvasás különböző formái. 1. *Aktív olvasás* esetén az olvasó maga van direkt kapcsolatban az írott szöveggel. 2. A *passzív olvasás* során a környezetünkben lévő, memorizált feliratok jelentése, üzenete ránézésre, azaz újabb elolvasás nélkül aktivizálódik. 3. A felolvasás *közvetítő olvasás*, amikor a szöveggel mások is kapcsolatba kerülnek. 4. *Analfabéta olvasás* során az egyén olyan írott szövegeket használ, amelyeket maga nem tud elolvasni (gyógyító, óvó cédula). (A tipológia forrása: Horváth S. 1988.)

Olvasmány

1. Claude Lévi-Strauss közép-brazíliai terepnaplójában örökíti meg egy írástudatlan bennszülött viselkedését. „A nyambikvarák természetesen nem tudnak írni; de a kobaktökre húzott néhány pontozott vonaltól vagy cikcakktól eltekintve még csak nem is rajzolnak. Mint a kaduveóknál is, azért itt is szétosztottam papírseleteket és ceruzákat; kezdetben hozzájuk se nyúltak; aztán egyszer csak látom ám, hogy mindnyájan hullámos vonalakat rajzolnak a papírra. Ugyan mit akartak ezzel? Fel kellett ismernem a nyilvánvaló igazságot: írtak, vagy pontosabban ugyanarra próbálták felhasználni a ceruzát, mint én; az egyedülre, amit akkor el tudtak képzelni, mert eddig nem törekedtem rá, hogy rajzaimmal szórakoztassam őket. Legtöbbjüknél ennyire futotta az igyekezet; de a horda főnöke tovább látott. Nyilván ő volt az egyetlen, aki már tudta, hogy mire való az írás. Kért is tőlem egy jegyzetömböt, és így egyforma felszereléssel járultunk a közös munkához. Ezentúl nem szóban közli velem a kért felvilágosításokat, hanem girbegurba vonalakat rajzol a papírra, és úgy nyújtja át, mintha csak el kellene olvasnom a választ. Félig-meddig ő maga is hisz ebben a komédiában; valahányszor meghúz egy vonalat, aggódva vizsgálja, mintha valósággal fel kellene szökkennie belőle a jelentésnek, és mindig ugyanaz a kiábrándultság ül ki az arcára. De mégsem vallja be; és hallgatólagosan megegyezünk, hogy irkafirkája jelent valamit, amit én úgy teszek, mintha kisilabizálnék; szinte nyomban követi a szóbeli magyarázat is, és így nincs szükség rá, hogy félreérthetetlenül világos választ kérjek.

Hát alighogy összegyűjtötte az embereit, girbegurba vonalakkal teleírt papirost húzott elő egy kosárból, úgy tett, mintha olvasná, és színlelt habozással betűzte ki rajta a felajánlott ajándékokért nekik járó tárgyak lajstromát; ennek egy bozótvágó kést, az íj és nyílveaszók fejében; egy másíknak gyöngyöket a nyakláncáért... Két óra hosszat tartott ez a cirkusz. Mít remélt? Talán önmagát akarta ámítani; vagy inkább a társait szerette volna meghökkenteni, meggyőzni őket, hogy az áruk az ő közvetítésével keltek el, hogy szövetségre lépett a fehér emberrel, és osztozik titkaiban.” (C. Lévi-Strauss 1973: 335–336.)

2. Tóbiás Márton 1840-ben született, 1910-ben hunyt el Mezőkeszűben. Szűcsként dolgozott a falujában. Habár analfabéta volt, mestersége rákényszerítette az írásra. Megrendelőkönyvét 1863-ban kezdte el, 1909-ig vezette. A bejegyzéseket számok és sajátos jelek (vonalak és körök) segítségével készítette. Megrendelőit házzszámok alapján azonosította. Minthogy a megrendelt ruhadarabra gyakran az évszámot is rá kellett hímeznie, füzetében az egyes számokról dekoratív mintákat készített.

Fia a mesterséggel együtt apja megrendelőkönyvét is örökölte. Ekkor az általa azonosított bejegyzéseket szövegbe foglalta (Kós K. 2000: 291–293).

3. Gárdonyi Géza karcolata egy proverbium keletkezését mondja el. Ínséges esztendőben a parasztok búzáat kérnek kölcsön. Erről szerződést írnak alá.

„Ennek alá kell írni. Többnyire keresztjegyvet írnak. Van olyan, aki azt sem ír, csak éppen megérinti a toll szárát, aztán én írok helyette. Ez az érintés szent. Az illetőnek a lelke átszáll a tollba, és benne van, amíg a nevét leírom. Soha nem történt, hogy valaki megtagadott volna ilyen aláírást.

Tóth Antal eddig szótlannul és kedvetlenül állott az emberek között. Széles bölényarcán látszott, hogy megaláztatottságot érez. De ahogy odatámasztják a zsákját a falhoz, fölemeli a fejét. Körülpillant, és azt mondja kevélyen:

– Aláírom a nevemet.

Valami tíz ember tib-láb, és beszélget az iskolában. A szóra valamennyien elhallgatnak. A kisbíró is beledöfi a lapátot a gabonahalomba, és a pipáját elővonja. Közlebb lép az asztalhoz. Lássuk, no! Bizony még kitudódik, hogy Tóth Antal írástudó ember!

Odatartom a papirost Tóth Antal elé. A tollat is megmártom, és odanyújtom neki.

Tóth Antal ünnepi mozdulattal veszi át a tollat. Az ünnepi mozdulaton azt érzem, hogy már a levegőben előre hozzáilleszti az ujjait. Aztán meg úgy tartja, mintha szivar volna.

A papirosra néz.

– Hagy ülök le – mondja, állva nem tudok.

Ott hagyom a széket. Leül. A bajuszát végigsimítja. A két könyökét az asztalra teszi.

– Hova írjam? – kérdezi a dologhoz illő komolysággal.

– Ide – mondom –, az aljára.

Megmártja a tollat nagy óvatosan, és a tollnak a hegyére pislog. Hogy mit néz rajta, nem tudom. Talán a tintaceppet nézi. Egy olyan mozdulattal, aminővel az ázott kalapot szokták megsuhintani, lefröccsenti a tintát oldalt a padlóra, aztán megint nekikönyököl, és lassan, vigyázva, a papirosban megakadozva, leír egy vastag kamóju, meredt nagy T betűt. A szárát alulról fölfelé húzza, és egy pindurka pántlikát csinál rá. Az így megmunkált, hórihorgas betűvel meglegedettnek látszik. Föl is veszi a bal kezével a pipáját; egyet szippant, és újra leteszi. Az ő betű hasonlóképpen lesikerül. Igaz, hogy a T betűhöz képest olyan piciny,

mint a toronyhoz képest a hordóabroncs; és semmi összetartozandóság nem mutatkozik a kettő között, de azért jól van az. Fodor András egy aujnya szóval és fejbillentéssel fejezi ki rá az elismerését.

A pipák meg az arcok figyelemmel hajlanak az asztal fölé. Tóth Antal azonban nem ügyel rájuk: harmadik betűnek megint egy irtózatos nagy T betűt kanyarít, szinte megsceren belé a kalamus.

No de itt meg is áll. Néz. Vakarint egyet a tarkóján. Megmártja, kifröccsenti a tollat. Színtelen szeme rámered a papírosra. Újra márt, meg újra fröccsent, és újra néz anélkül, hogy tovább írna.

– No – fakad ki a bakter –, ha a végömet érzöm, kendet hívom el végröndölet írnya.

– Ha addig be nem élél valahová íródiáknak – teszi hozzá Istenes.

Tóth Antal belevörösödik a nagy gondolkozásba. A homlokán keszekusza ráncok torzolódnak össze.

– Szentje ne légyön – mondja a tollat mérgesen lecsapva –, elfelejtöttem a nagy efföt.

S fölkel, és úgy elsiet az iskolából, mintha hajtanák.” (Gárdonyi Géza: A nagy eff. Hogyan keletkezik a közmondás. In: *Uő: Néha az ember feledékeny*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1974: 50–52.)

A szöveg szerkesztésének különböző formái vannak.

A *piszkozat* az alkotó írás, az írásmű előállításának első fázisa. A szerzői szándékot kezdetleges formában tartalmazza. Bizonyos értelemben teljesebb, komplexebb, mint a végső írásmű. Olyan motívumokat, formai–stiliztikai javaslatokat, ötleteket is tartalmaz, amelyek a letisztázás során elmaradnak és módosulnak. Illetve, olyan, csupán a szerzői (és megrendelői) szándék szintjén létező elemeket, amelyeket a tematizálás fázisában a szerző nem tud nyelvi formába önteni, megjeleníteni.

Ezt az állapotot hordozzák azok a szövegek, amelyekben a szemantikai és a konvencionális jelentés nem fedi le egymást. A szöveghez a szerző olyan jelentéseket, beleértési tartományokat rendel hozzá, amelyek a szöveg szemantikai tartományából hiányoznak. Ugyanakkor a piszkozat a végső formát megelőző, tökéletlen változat. Benne az írás, a nyelv és a gondolat laza viszonyban áll egymással. A végső írásműben az alkotói szándék végső formában jelenik meg, a szöveg eliminálja a ki nem dolgozott ötleteket.

Az alkotás, az amatőr írás formájaként, a piszkozat változataként tartható számon a *fogalmazvány*. A piszkozathoz hasonlóan egy kommunikációs szándék megvalósítására tett kísérlet. A piszkozattól eltérően hangsúlyosan esztétikai tevékenység. A szerző tudatosan törekszik az írásmű formájának megszerkesztésére, az esztétikai hatást kiváltó retorikai és stiliztikai eljárások összeválogatására. Az írásnak ez a típusa iskolai gyakorlatként közismert. Valójában azonban a papi prédikáció, a napló, a magánlevél stb. műfajában minden esetben több-kevesebb szerepet játszik.

A piszkozattal közeli viszonyban áll a *másolat*. A másolást az írás történetében különböző szerepben látjuk felbukkanni. Elsődlegesen a sokszorosítást szolgálta. Az iskolai oktatás írásgyakorlatként, valamint a büntetés formájaként használta fel. Legfontosabb szerepet azonban az emlékezetművészet egyik formájaként töltött be. Az olvasók kedvenc könyveikből gyakran állítottak össze aforizmagyűjteményt, a szerelemre, a küzdelemre, az erényekre, a hitre vonatkozó gondolatokat. Ezek átírása nem mechanikus cselekvés. A szövegrész kiválasztása az egyéni ízléssel, életszemlélettel van kapcsolatban: annak megnyilvánulási formája és ugyanakkor az azt megerősítő, alátámasztó, megideologizáló tevékenység. Az *én* felfedezésének, megerősítésének eljárása. Továbbá, a betűről betűre történő másolás, átírás a szöveggel való huzamos, intenzív együttlét, az interiorizálás, az olvasás, a műélvezet, a stílus ízlelgetésének sajátos formája. És végül, a másolás során

az egyén a szöveget, a gondolatot birtokba veszi, a maga számára megszerzi, a saját horizontjában, személyes univerzumában helyezi el.⁷

Az írás bizonyos korokban és helyzetekben nem az alkotást, hanem csupán a másolást jelentette. A másolás olyan közvetített írás, amikor a szerző és az író személye nem esik egybe. A valaki által megalkotott szöveget másvalaki reprodukálja. A másolás különböző korokban, különböző kontextusokban különböző jelentésben tűnik fel. Ezek a következők: 1. egy meglévő szöveg reprodukálása, sokszorosítása, 2. a szöveggel való elmélyült kapcsolat gyakorlása (olvasás), a szöveg interiorizálásának formája, 3. vallásos vagy más rituális aktus gyakorlása, 4. írásgyakorlás.

Első esetben a másolásban a szöveg értékének, a szerző jelentőségének elismerése fejeződött ki. A nyomtatás feltalálása előtt a másolás a sokszorosítás, a szöveg birtokbavételének egyedüli formája volt. A másoló tiszteletben tartotta megfogalmazását, igyekezett minél előnyösebb formában reprodukálni (pl. illusztrációkkal való ellátás, kalligrafikus írás). A másolás szaktudást, jártasságot feltételezett, s elismerést biztosított.

Olvasmány

Szerb Antal a középkori kolostori irodalom szintézisében a másolók magatartását az alkotói öntudat hiányával magyarázza.⁸ „A kéziratos irodalom korában a mű szerzője háttérbe szorult, többnyire megőrizte anonimitását. Ha meg is nevezte magát, csak hosszú és nagyon alázatos bocsánatkéresi formulák után tette, vagy csak a nevének a kezdőbetűjét közölte, mint a mi Anonymusunk, a »P. dictus magister«, hogy a barátai tudják, de rejtve maradjon a távolállók előtt.

Ez részben a középkor aszketikus szelleméből következett. Az áhítatos szerző nem világi hírnevet keresett, hanem Isten nagyobb dicsőségét és felebarátainak a lelki javát. Nevét kiírni illetéktelen kérdés lett volna, hiszen ami jót írt, úgysis a szentlélek sugallatára és régi szent emberek tanítása alapján írta.

A középkori szerző nemcsak hogy nem törekedett önkifejezésre, hanem egyáltalán fogalma sem volt róla, hogy alkotó munkát végez. Ő csak a hagyományokat akarta továbbadni. Ha írói önérzet volt benne, nem alkotó tehetségére volt büszke, hanem jártasságára és szavahihetőségére. Ha úgy érezte, hogy műve nagyon jól sikerült, akkor kegyes csalással valamelyik nagy tekintély műve gyanánt hozta forgalomba. [...]

De volt egy másik, külsőbb, de nem kevésbé fontos oka is, hogy miért szorult a személye háttérbe. Azért, mert a másoló még annyira az előtérben volt, hogy elhomályosította a szerző alakját. Ez természetes következménye volt annak az egységnek, amit a könyv konkrét formája és tartalma alkotott. Az érték az előttem fekvő könyv volt, és azt a másoló hozta létre, méltó tehát, hogy az ő emlékét őrizzék. A másolók tudatában is voltak ennek.

Hiszen egy könyv sokszor évek kitaró munkája volt. [...] A másoló az olvasó számára sokkal közvetlenebb valóság volt, mint a szerző. A másoló időnként szubjektív megjegyzéseit is odaveti a könyv margójára, esetleg a szövegbe is: »Igen fay feyem«, »Igen beteg valem«, »Yay hogh faradek bor ythlan«, »Ennek io aldomas volna io helen«, adják tudunkra kódexeink másolói. Máskor Ave Mariát kérnek munkájuk áhítatos jutalmaként, vagy feljegyzik nevüket, hogy az olvasó imájába foglalhassa.

A másoló alakja sokkal határozottabb körvonalakkal él közönségének tudatában, mint a szerzőé. Míránk is fennmaradt két másoló-apáca neve, Ráskai Leáé és Sövényházi Mártáé, míg kódexeink szerzői ismeretlenek. Kódexek kolofonjából (végszavából) és levéltári feljegyzésekből vagy száz magyarországi másolóról és könyvfestőről tudunk. A könyvmásolás komoly polgári mesterséggé fejlődött abban az időben, amikor az írói alkotás még álmában sem tudta, hogy mi a honorárium. Azok az emberek, akiknek az írás a szenvedélyük, akkor ezt a szenvedélyt inkább könyvmásolás formájában elégitették ki. Így az első magyar grafomán, Konrád, a menedékszírti kolostor perjele, aki 1310-ben lemondott tisztségéről, hogy a másolóasztal mellett tölthesse minden idejét.” (Szerb A. 1978: 57–58.)

⁷ A piszkozatot és a másolatot Daniel Fabre *az írásgyakorlat (apprentissage)* formáiként értelmezi. A hivatkozott értelmezés helye: D. Fabre 1997: 12–14.

⁸ A. Gurevics a szerzői öntudat középkori meglétét tételezi (A. Gurevics 2003).

A másolás a nyomtatás elterjedése után, napjainkig terjedően megmaradt a szöveghez való viszonyulás egyik formájának. A kéziratos füzetek tulajdonosa füzetébe másolta a kor népszerű szövegeit. Kötetektől, lapokból és más kéziratos füzetből származó verseket gyűjtött csokorba. Legtöbbször Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor versei bizonyultak méltónak a személyes, családi, közösségi használatra. A kollégiumi diákok a 18. század végétől kezdődően szívesen másolták füzetükbe a kedvelt verseket, majd szétszéledve terjesztőivé lettek ennek az enyhén variálódó, kéziratosra vált irodalomnak. Népszerű verstípusnak bizonyult a halottas ének, az ima, valamint a köszöntő vers, a történeti ének, az országgyűlési gúnyvers (Szabó T. A. 1934, 1941, Bán I.–Julow V. 1964: 10–11, Kilián I. 1981, Komáromy S. 1992: 8, Stoll B. 2002, Lukács L. 2007: 68–110). „Egy-egy kötet létrejöttét minden bizonnyal [...] nem elsősorban a szöveggközlés szándéka, a nyilvánosság keresése motiválta, hanem inkább a szubjektív indíték, az irodalomszeretet, az ízlés vonzereje, a későbbi hivatással is összefüggő tudatos szövegválogatás és alkotás” – állapítja meg a 18. századi sárospataki kéziratos könyveket vizsgáló Komáromy Sándor. A hivatásukra készülő diákok a költemények mellett előszeretettel gyűjtögettek halotti búcsúztatókat, különféle köszöntőket és imádságokat (Komáromy S. 1992: 9). A 19. századtól emlékkeresés gyűjtemények, a helyi népdalgyomány, később a kor slágereinek kéziratos repertóriumai állnak rendelkezésünkre.

Szintén a 18. századtól kezdődően készültek azok a kéziratos füzetek, amelyek különböző forrásokból hasznos ismeretek, életvezetési tanácsok másolásából születtek meg. Ezek általában gyógyászati, állatgyógyászati, népoktató-népfelvilágosító ismeretek. A sárospataki kéziratos füzetekben előforduló receptek „kólyika ellen”, „köszvénytől”, „darázs vagy méh tsipés ellen”, „ember rüh ellen”, „ló rüh ellen”, „csömörlés ellen”, „pokol var ellen” készítik fel az olvasót, étel- és italfélék készítésének, élelmiszerek tartósításának módját örökítik meg (Komáromy S. 1992: 42–48). A pragmatikus tanácsok forrásai a kalendáriumi és ponyvairodalom, a népiskolai oktatási anyagok, a népszerű tudományos munkák (Pápai Páriz Ferenc, Melius Péter).

Az írott szöveg másolása az olvasás intenzív formája. Az átírás során a szöveggel töltött idő, a szövegnek eredeti környezetéből való kimetszése, új, adekvát szöveggörnyezet keresése és megteremtése, grafikai kivitelezése lehetőséget teremt az értelmezésre, a memorizálásra, a megfogalmazás, a megformálás kvalitásainak értékelésére, a szöveg élvezésére. A delectatio szándékú másolás a 18. századtól kezdve napirenden volt. A kalendáriumok üres oldalaira kerülő bejegyzések sokszor *Idő töltésre való jegyzések* (Tóth Zs. 2006: 425).

A *travesztia* közismert szöveg átírásán, aktuális tartalommal való ellátásán alapuló eljárás. Az irodalomtörténet a középkor óta tartja számon. A diákirodalom előszeretettel élt vele (Bán I.–Julow V. 1964: 252). Általában a közismert imádságok (*Hiszekegy, Miatyánk*) és versek (*Himnusz, Nemzeti dal, Füstbe ment terv*) átírása történt meg. Populáris változatai a diákok és katonák gyakorlatában, a vőfélyköltészetben, az emlékkeresésfordulóban fordulnak elő. Anonimitásban, kéziratos formában, levélben terjednek, vagy együttléti alkalmakkor kerülnek előadásra, szórakoztató céllal. A magyar irodalomban a 18–19. század fordulóján bukkantak fel, a 19. század folyamán császárelenes tartalmakat

fejtek ki (Ujváry Z. 1973a, 1980b). Az 1956-os forradalom idején az ima-travesztiák újra aktualizálódtak (Küllős I. 2006). A diákok az iskolai oktatás reprezentatív szövegeit választották ki átírásra.

Szövegek és kontextusok

1. A tordaszentlászlói református templomban a halottak emlékére a hozzátartozók, a magyarlónai templomban a konfirmáció emlékére a konfirmált évjáratok feliratos terítőket helyeznek el. A bibliai igét maguk választják ki, s egy tehetséges varróasszony varrja a terítőre. Az idézetnek az 1-3,5 méter hosszúságú, 0,5-1 m szélességű terítőre való ráírása, majd írásos technikával való kivitelezése napokat, sőt 1-2 teljes hónapot vesz igénybe. A szöveg egy-egy betűjének kivitelezése órákat vesz igénybe. (Saját gyűjtés.)

2. Moldvai Györgyné K. Eszter 1899-ben született. Szülei 1903-ban költöztek a mezőségi Detrehemtelepre. Környezetében kevés könyv volt, azokat viszont elmélyülten olvasta végig. Petőfi Sándor költeményeiből kétlapos válogatást készített a maga számára. A gyűjteményben az alábbi versek szerepelnek: *Feleségek felesége, Szeretlek én, szeretlek téged, Ma egy éve, Búcsú, Elértem, amit ember elérhet, Te voltál egyetlen virágom, Hazugság, amit..., Megfagy a szív, ha nem szeret.* Hagyatékában maradt fenn – feltételezhetően férje írásával – két tragikus hangulatú vers, *A rab asszony* és *A megfagyott gyermek*. (Saját gyűjtés.)

Kézírtos füzetek áttekintése során több alkalommal került elő idézetekből összeállított gyűjtemény. Készítője olyan személy, aki rendszeresen olvas, s a szépirodalomban vagy a sajtóban talált aforizmákat rendszeresen átírja gyűjteményébe.

3. Az aranyosszéki Gálffy Eszter 1921-ben született Mészkon. 7 évet tanult szülőfalujában. Élete során gazdag és változatos életművet alkotott. Egyik füzetébe 3 lapon keresztül életvezetési tanácsokat, bölcs gondolatokat gyűjtött össze. Ezekben a morális (szerénység, kitartás, küzdés), az intellektuális (műveltség, bölcsesség) értékek prioritása hangsúlyozódik ki. A földműves sorsot élő asszony számára az aforizmak másolása, újraolvasása, a velük való azonosulás biztosították a környezetéből való kiemelkedést, ellensúlyozta a szellemi partner hiányát. Az idézetekhez utólag fűzött megjegyzések jelzik, hogy Gálffy Eszter gyakran fellapozta, olvasta, értelmezte őket, meditált fölöttük. Üzenetüket, tanításukat megpróbálta élet-rajzi eseményeinek, környezete történéseinek értelmezésére, értékelésére felhasználni.

Gyűjteményéből néhány aforizmat idézünk:

Sosem száll szavad másember szívében ha szód nem szivedből fakad... Nehazudj. (Amikor élete alkonyán nővérével konfliktusba került, az idézet mellé írta testvére nevét: *Cica!!!*)

Az ember ott kezdődik, aholl a bölcelet.

Az ökrök következetes, mert mindig „szénát eszik”.

Aki csak annyit ad a világnak, amennyit másoktól megtanult, az nem tiszta szívé. (Később ehhez az aforizmához is visszatért. A megtanult szó után ezt jegyezte: *vagy ellopott...* A bejegyzést datálta: *1994 XI 4-én Eszti*)

Az okosságot nem lehet tanulni, azzal születni kell.

Az ökröt ha iskolába viszik, ott is ökrök marad.

Mindenki annyit ér, amennyit embertársainak használ.

Inkább eltűrök okosembertől egy pofont, mint ostobától egy csókot.

Keveset ér a sok tanulás, ha nem tudsz azzal mindig élni. De sokat ér a bölcsesség néhány szabálya, ha mindenkor használod! (Bejegyzés: Kövenden 1996. IV. 20. Eszti)

Öregkori, magányos óráiban Gálffy Eszter gyakran emlékezetből írta le a fiatalkorában megtanult, az általa közönség előtt szavalt terjedelmes verseket is.

4. Demeter Domokos 1917-ben született a Homoród menti Városfalván. A földművesek életét élte. Az írás 1980-tól vált élete meghatározó részévé. Életének jelszava: *Legkedvesebb hobbim az olvasás, írás, adatgyűjtés.* 1982-ben kezdte el füzetbe gyűjteni az olvasmányában talált hasznos gondolatokat: *1982 január havában elhatároztam, hogy azon sok jó közmondást, amit életemben közzájón forogni hallottam és amelyiket, ha valaki nem hagy figyelmen kívül, sok csalódást elkerülhet az életben. Gondoltam, hogy hátha kerül a későbbi unokák közül, akik elolvassák és ha be is tartják, akkor gondolom, hogy a szerencse nem fogja elkerülni őket.*⁹

⁹ Demeter Domokos életművének bemutatása: Jakab Zs. 1999.

5. Köble István 1927-ben született Torockószentgyörgyön. A nagyenyedi Bethlen Gábor kollégium elvégzése után Aranyosszéken tanított. 2001–2003 között írta meg élete történetét. Ettől kezdve füzetait folyamatosan kézügyben tartotta. A napi olvasmányjaiban talált bölcs gondolatokat folyamatosan jegyezte és értelmezte.¹⁰ Bejegyzéseinek változatosságát szemlélteti az alábbi válogatás.

Robert Frost: Két szóval megmondhatom amit az életről megtanultam: MEGY TOVÁBB!

Francia mondás: A sérelmeket homokba írd, a jószágot márványba véd!

Bismarck: Soha sem hazudnak annyit, mint esküvő előtt, háború alatt, a vadászat után.

Gyulai Pál: Szép családi élet! Édes csepp az élet keserű vizében, biztos rév a szívnek szélvészeli között.

Emberi élet egyedül!? Olyan, mint a bolygó csillag a világűr mindenségében. Örökké keresi a párját, de nem tud vele összeütközni.

Szeretni és szeretve lenni olyan, mintha kétfelől sütné ránk a nap.

Nem azért szeretünk valakit, mert nincs hibája, azért nincs hibája, mert szeretjük.

Inkább mulassz el egy szellemes mondást, semhogy elveszíts egy barátot.

A jövő a béke emberé (Zsolt. 37:37)

„A múltat nem lehet tőlünk elvenni. De az csak akkor a miénk, ha ismerjük.”

Két ember között a legrövidebb út a mosoly!

2000. aug. 29. Algyógyi Nyilatkozat: romániai magyar szórványstratégia: Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk. Sütő András kérdéssé alakítja: Hogy cselekedjünk, hogy megmaradjunk?! ...Próbálunk úgy cselekedni, hogy megmaradjunk!

Dr. Angi István zeneesztéta: Jaj annak a népnek, amely nem tud ünnepelni... A hangok elülnek, a harmónia marad. Találjunk rá népünk harmóniájára.

Bölcs mondás az életről: Létezni nem más, mint állandóan születni, növekedni, visszafejlődni és elpusztulni kisebb vagy nagyobb lassúsággal vagy gyorsasággal.

Graffiti: „Az egyetlen baj az egoistákkal, hogy saját maguk jobban érdekli őket, mint én”.

6. Az 1956-ban kéziratban és szóban terjesztett imatradeszták közül kettőt idézünk:

[Sztálin-Miatyánk]

Atyuskánk, Sztálin! Ki vagy a Kremlben,

átkozott legyen a te neved,

miképpen Moszkvában,

azonképpen nálunk, Budapesten is!

Ne jöjjön el a te országod,

legyen meg a mi akaratunk!

Ne vigy minket Szibériába,

hanem szabadíts meg bennünket

a szovjet megszálló csapatoktól!

Egyelőre tiéd a két ország,

ott minden hatalom és dicsőség,

de – szerencsénkre – már nem örökké. Ámen!

[56-os Miatyánk]

Mi atyánk, Hruscsov! Ki vagy a Kremlben,

átkoztassék meg a te neved,

miképpen Moszkvában, azonképpen itt Pesten is.

Ne vedd el a mi kenyerünket,

bocsásd el a mi foglyainkat,

azonképpen mi elbocsájtjuk a megszálló csapatokat.

De ne vigy minket Szibériába,

és szabadíts meg az oroszoktól,

mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség

De nem mindörökké. Ámen (Küllös I. 2006: 295–296).

¹⁰ Köble István élettörténetét Kolumbán Levente készítette elő kiadásra (Kolumbán L. 2008).

Írás-, olvasásszokások. Az írásszokásokra kitekintő etnológiai irodalomban számtalan meglepő példát találunk. Ezek az írás aktusával, az írott szöveggel szembeni személyes vagy csoportos, elszigetelt vagy általános attitűdök változatosságát bizonyítják.

Az író emberre vonatkozóan általános elképzeléseink vannak. Általában azt gondoljuk, hogy mindenki ugyanúgy ül az íróasztal mellett, a számítógép előtt, mint mi magunk. Vagy pedig úgy, ahogyan azt egy-egy angol családregény hőséről olvastuk, ahogyan egy középkorról szóló filmben láttuk. Ha levéltárról, könyvtárról beszélünk, iratoktól roskadó polcokat, rendezett könyvsorokat képzelünk magunk elé. Az írásgyakorlat és -használat valójában változatos, kulturális, korhoz és társadalmi környezethez kapcsolódó habitus. Az írás az életvezetésben más-más rutinokat követ. Vannak olyan személyek, akik napi rendszerességgel, vagy kivételes helyzetekben, ünnepnapokon, mások csupán szükség esetén vesznek tollat vagy könyvet, füzetet a kezükbe, ülnek a számítógép billentyűi elé. Van, aki visszavonul gondolatainak, érzéseinek megörökítésére, a versek, a kalandregények elolvasására, mások könyvtárban, vonaton, buszban, parkban szeretnek olvasni. Az olvasás is, az írás is lehet intim és közösségi aktus. Munkácsy Mihály mindkét olvasási szokás hangulatát festményen örökítette meg.

A nyomtatott, kézirat, fénymásolt szövegek, az íráshoz és a szövegszerkesztéshez szükséges eszközök, bútordarabok, a tároláshoz szükséges felszerelések változatos formában vesznek részt az élettér kiépítésében.

Szövegek és kontextusok

1. K. I. egy Küküllő menti településen élt 1930–2005 között. Érettségit tett, majd állategészségügyi technikusként dolgozott. Felesége tanítónő volt. 68 évesen, 1998-ban naplót nyitott, s azt haláláig vezette. A füzet első lapjaira a helybéli magángazdák földterületeit jegyezte fel, a községháza megbízásából. Azokét, akik nem álltak be semmilyen társulatba. Ezután következtek a családi vállalkozások bevételei, kiadásai, a vásárlások, a munkálatok (pálinkafőzés, őrlés, fejtés, disznóvágás, fojtás, földműves munkák), az időjárás adatai, halálesetek, lakodalmak, vendégek érkezése, a családtagok utazásai. Főként azt jegyezte fel, ami büszkeséggel töltötte el (rokonok látogatása, gyerekei, unokái szakmai előmenetele). Bevallása szerint az öregedés miatti felejtéstől kívánta megóvni életük eseményeit. A füzetet maga is újra-újraolvasta.

A feljegyzés rendszeressé vált az életében. Olyankor is elővette a füzetet, ha semmi jelentős eseményre nem került sor. Ilyenkor a hétköznapi rutinmunkákat örökítette meg, vagy pedig a tétlenkedést indokolta meg (az eső, az eső utáni lágyaság, a hideg miatt nem lehetett munkába kezdeni). Este, munka után, a vacsora elfogyasztása előtt, a konyhában került sor az írásra. Ilyenkor a feleség a vacsorát készítette, a családtagok a konyhában tettek-vettek. Ki-ki felhívhatta K. I. figyelmét az általa fontosnak tartott eseményre.

A füzetnek és a tollnak a konyhaszekrényben volt az állandó helye. A családból ki-ki kézbe vehette, ellenőrizhette, a családfő hogyan értékelte az elmúlt napot, kiről mit tartott megörökítésre méltónak. Méltatlankodásukat szóvá teheték. Később, napok, hetek, évek múlva egy-egy dátumot kerestek vissza a füzetben.¹¹

2. Az írott kultúra terjedésének kezdetén a papír természete ismeretlen volt. A kisnemesek körében a 18. században nem ment ritkaságszámban, hogy az ellenség elől az armálist – egyéb értékekkel, kincsekkel együtt – fa odvába, tó vizébe rejtették, földbe ásták, ahol az elrothadt (Tóth I. Gy. 1996: 164–165). Sajátos véget értek a szakrális olvasmányok. Amikor annyira elhasználódtak, hogy olvasni már nem lehetett belőlük, a palócok a tűzbe dobták, hogy füstjük visszaszálljon az égbe. Az imádságos könyveket és füzeteket a tulajdonos halálakor szintén szokás volt elégetni. (A szakirodalom példáit idézi Lengyel Á. 1999: 174.)

¹¹ Hidi Piroska kutatása. 2005.

3. A mágiikus erejű tudás átadásának sajátos formája élt Szatmár megyében. Minthogy a ráolvasás szóbeli átadása a varázserő átadását is jelentette, ezért a ráolvasást ismerő személy azt papírra jegyezte, a cédulát pedig „elveszítette”. Ebben az esetben a ráolvasást mindkét személy használhatta. „Ezt a ráolvasást a férjem keresztanyja, Alacska Julcsa néni hagyta rám. Azt mondta, ő már öreg, nem használja, vigyem én tovább. Ráírta egy papírra, és a kertben eldobta. Én mentem utána, gondoltam, hogy hol lesz, és felvettem” (Kiss J. 1989: 38).

Írásmotivációk. Az alfabetizálást felvállaló intézmény, az iskola az oktatás kezdetétől kevés változáson ment át. Ebben a környezetben az osztály tanulói ugyanolyan rendszerességgel, ugyanolyan mennyiségű és tartalmú írásfeladatot teljesítenek. Az írás hivatás- és kötelességszerű, a társadalmi vagy rituális szerepből eredő gyakorlásától eltekintve azonban az emberek különböző okból és különböző ösztönzésre folyamodnak az íráshoz.

Több olyan példával rendelkezünk, amely azt bizonyítja, hogy sokan felnőttként, *környezetük biztatására* kezdenek el írni. Ebben az esetben az egyén a múlt, egy közösség reprezentánsa, akinek élményei és tudása egy korszak, egy életvilág sajátosságait hordozzák.

1. Tamási Áron öccse, Gáspár 1904-ben született Farkaslakán. Bátyjától eltérően (annak gyermekkorában elszenvedett balesete következtében) nem tanulhatott tovább, mindössze négy osztályt járhatott. A falujában maradt, földet művelt. Megjárta a világháborút, a szibériai munkatáborokat. Írásra Féja Géza és Kányádi Sándor biztatta. Mindketten azt remélték, hogy az emlékirat Tamási Áron családjára és életére, valamint a székegy társadalomra vonatkozó adalékokat tár fel. Az emlékirat 1971-ben *Vadon nőtt gyöngyvirág* címmel látott napvilágot a bukaresti Kriterion Könyvkiadó gondozásában, Kányádi Sándor ajánló szavaival. Második, bővített kiadása 1983-ban jelent meg. A könyvet a Marosvásárhelyi Írók Társasága díjazta. A könyv megjelenésére jeles írók és irodalomtörténészek reagáltak (Pomogáts Béla, Czine Mihály, Nagy László, Féja Géza). A szerző 1982-ben hunyt el.

2. Győri Klára Szék szülötte (1900–1975). Egyike volt közössége népszerű mesélőinek. Hallgatósága asszonytársaiból és a házában tartott táncházba összegyűlt fiatalokból verbuválódott. Mikor a helyi társadalom érdeklődése elfordult a hagyományos népmeséktől, s a mesekutató Nagy Olga is kimerítette Győri Klára repertóriumát, arra biztatta, hogy írja meg élete történetét. Elképzelése szerint az élettörténet érzékeltetni fogja egy mesemondó életpályájának sajátosságait, valamint a zárt széki társadalom életformáját. Az emlékirat három szakaszban készült, s *Kiszáradt az én örömem zöld fája* címmel közvetlenül a szerző halála után, 1975-ben látott napvilágot.

3. Csucsi Róbert torockószentgyörgyi gazdaember 1902-ben született Vulkánban, ahol édesapja bányásztként dolgozott. 1903-ban költöztek vissza Torockószentgyörgyre. 9 évesen elveszítette fél szemét. Hat osztályt végzett. 1919-ben meghalt édesapja. A 40 hold föld megmunkálása, a 10 szarvasmarha gondozása az ő kötelessége lett. 1989-ben hunyt el. Fia és ismerőse biztatására 1974-ben jegyezte le faluja és saját élete jelentős eseményeit. 1903-ban Thorockay Sándor lemondott a gazdálkodásról, földjeit 20 holdas parcellákra osztotta, kiadta hasznbérbe. 1903-ban a várkertből vizet vezettek a faluba. 1905-ben gazdasági társaság alakult, cséplőgépet, kétköví malomszerkezetet vettek. 1908-ban Hitel- és Fogyasztási Szövetkezet alakult. 1908-ban Thorockay Viktor tüdőszanatóriumot épített, amely 1920-ig működött. 1927-ben gazdakör, tejszarnok alakult. Csucsi Róbert családot alapított, gazdálkodni kezdett. Kertjébe gyümölcsösöt telepített, a faluban meghonosította az Izabella szőlőt, a pöszmétét (róla ma is Róbert-egresnek nevezik), elsőnek vetett mákot, szójababot, csincilla, angóra nyulat tenyésztett, méhészkedett. Méhésztanfolyamot végzett. Nemesített vetőmagvakat szerzett be, csíráztatott krumplit vetett.

Több szerzőnek volt alkalmuk figyelemmel kísérni a *környezetében élők írásszokásait*, s ezt a mintát utánozva építették be életükbe az írást.

1. A gyermek Kazinczy Ferenc számára nagyapja, Bossányi Ferenc levélírói gyakorlata nyújtott élményt. „Igen csinos kézírása volt, s a sorok egyenest folytak.” Mikor keze reszketőssé vált, „inast tarta mindég, a ki írni tudott. [...] A diktálások minden nap folytak, s én, ki a diktálónak és írónak egyenlően kínos munkát minden nap látám folyni, s a nagyatyám módjait s mennydörgéseit derekasan eltanulám, levelei érkezvén a Dietáról, felültetem magamat az asztalra, s úgy kínzám el a helység Notáriusát vagy valamely vendégünket, mint csudált példányom. [...] Akkor már írtam ugyan ólom nélkül is, de azt lassú munkának néztem, s nem csak írni akarék, hanem diktálni azon felül. Az anyám Grácia-alakú s ritka szépségű egyetlen testvére, Klári eluná diktálásimat, s tanácslá, hogy gyakorolgassam magam, s nem lesz szükségem idegen segídre. Soha tanács sikeresebb okokkal támogatva nem volt.” A nagyszülői hatást Kazinczy Ferenc később is elismerte: „A nagyatyám nagy levéldiktáló volt s kedvet kaptam tőle leveleket írni, mely örökös passióm.” (Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. A M. Tud. Akadémia engedelmével közléte-szi dr. Váczy János. Franklin Társulat, Budapest, 1900: 18–19.)

2. A proletárköltő Salamon Ernő Végrendeletébe a következőket jegyezte a hivatalnok apjáról: „Apám egy kocsmáros-dinasztia sarja volt, keveset tanult, és ahogy megdőbbsen láttam néha gyermekkoromban, nagy ünnepek előtt bezárkózott egyetlen szobánkban, hogy népdalokat dúdolgasson, s hozzá egy verset írjon. Nem érthettem meg. Önmagával viaskodott? Vagy valami kifejeződésért való harcnak a kínjával? Nem kérdezhettem meg többé tőle.” (Salamon Ernő: *Gyönyörű sors. Versek 1933–1943*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972: 13.)

3. Az ipolyinyéki Nagy Sándor gazda előtt gyermekkori emléke, édesapja állt mintaként. Feljegyzésében olvashatjuk: *Az írást apámtól láttam, az is fölírta gyermekkoromba. Apámnak, annak is volt jegyzőkönyve, tudom, hogy fölírta mindig. Hát oszt akkor én is. Az ember el ne felejtse még írni is.* (Mohay T. 1994: 56).

Sokan a személyes élet, a család, a környezet tapasztalatát, élményeit és szenvedését kívánták átörökíteni utódaik számára. Az írást a *generációk közötti kommunikáció* igénye lendítette fel.

A székelyudvarhelyi Kovács Mózes emlékiratában olvasható:

Az őseim iránti tisztelet és hála, emlékeik ápolása, valamint a szülőföldem, a székely Sóvidékhez való ragaszkodás késztetett arra, hogy megírjam élettörténetemet.

Hosszú időn át viaskodtam, küszködtem magammal, hogy érdemes-e nekem ezzel foglalkoznom, hiszen nem vagyok én író, kit érdekel az én életutam. Azonban ezt az utat beágyazni a történelmi időkbe, az adott társadalmi viszonyokba, talán sok érdekes eseményre hívja fel az olvasó figyelmét. Ezzel az írással a múltat szeretném átmenteni a jelenbe és megtartani a jövőnek, az unokáimnak, dédunokáimnak. Ez nem más, mint az emberi sorsokat idéző, a múltat ébresztő önéletrajzi vallomás, mely nemcsak az én korosztályom, hanem a következő nemzedékek, utódaim számára is hasznos lehet. A maga helyét kereső utód, az ifjú, rátalálhat a gyökerekre, a szülőföldre térben és időben, egy korábbi nemzedék embertartására, értékrendjére. [...]

*Valóban viaskodtam és viaskodom az idővel, gyors múlásának szárnyait próbáltam megkötni, csak repült és elérte életem útjának hetvenötödik mérföldkövét. Hosszú és nagy út, tele sikerekkel, élményekkel, kudarcokkal, örömmel, bánattal. Ez a mérőföldkö számvetésre, mérlegkészítésre készteti az embert. Ez az életkor arra késztet, hogy megkérdézzem magamtól, hogyan dolgoztam, mit tettem, hogy éltem hetvenöt éven át. Miért éltem? Mi célja volt életemnek? [...] Valóban életem minden napján született valami, amért érdemes volt élni, mindennap találtam valami újat az életben. Hogy mi volt ez az új? Erre csak úgy lehet választ adni, ha az ember életének történéseit, eseményeit, térben és időben csokorba fűzi. (Kovács Mózes: *A Fülöp utcából indultam*. Zalalövő és Környéke Közéletéért, Zalalövő, 2005: 7.)*

A 20. század társadalmában következtek be azok a változások, amelyek az elmagányosodást, az elszigetelődést vonták maguk után. Az írás egyik eljárás a *magány leküzdésére*, a magányos órák eltöltésére.

Az alsóbaldogfalvi Barabás Elvira naplót vezet. Ennek okát a következőképpen foglalta össze: „Egyedül maradásom után 10 éve, úgy éreztem, hogy a lélek mélyére taszított fájdalomnak fel kell törnie, el kell mondani valakinek. Sajnos, kevés van velem hasonló lelkű személy, és ezért a fehér lapokhoz fordultam, mert ezek nem árulnak el, és nem kacagnak ki. Kinek mondom el, mi bánt? És így kezdődött titkos naplóm írása. Írni írok, mikor a lelkem diktálja, név- és születésnap, Újév, ünnepek napján. Lelki fájdalmaim a szeretteim elvesztése napján, ha leírom, úgy érzem, megkönnyebbülök, letettem terheimből, a keresztkönnyebb tovább vinni. Ki érti meg lelki panaszom? Senki, mert ki nem veszett 2 gyermeket, élettársat, árva unokának férjét és szüleit, nem tudja, milyen az igazi fájdalom. Sok hamar felejt, de én nem tudok megbarátkozni a gondolattal, hogy én élek és Ők nincsenek. Ezért gyászolok 22 éve és lemondtam az élet minden örömeiről. 1931-ben született Firtosmartonoson. Polgári gimnáziumot végzett. Alsóbaldogfalvára ment férjhez. Három fia született. 1980-ban vesztette el nagyobbik, 1999-ben középső fiát, 1992-ben pedig a férje hunyt el. Életem szenvedései címmel 1999-ben nyitott emlékiratot, a következő sorokkal:

Házi áldás
Hol hit, ott szeretet,
Hol szeretet, ott béke,
Hol béke, ott áldás,
Hol áldás, ott Isten,
Hol isten,
Ott szükség nincsen.

Egy falra való festett kép ez írással, amit Gyergyószentmiklóson vásároltam a 80-as években. A házam falát díszítette, mert nagyon szerettem tartalmát, és ezzel kezdem írásom. Szent voltak nekem e intelmek!!!

Életünk legszomorúbb napja: 1980 szeptember 16.

Legnagyobb gyermekünk Jánoska halála.

Életem újabb szomorú napja 1992 május 5-én társam János halála.

Életem legszomorúbb napja 1999 oct. 24 Jóska fiam halála napja.

E három halál életemben Fiaim, társam lenn pihennek már, reám csak bú, szenvedés vár. Nem tudom, hogy mit vétettem, hogy őket elveszítettem. Aki hall, aki lát, megesik a szíve rajtam, mert aki az árvát, özvegyet megsánja;

Azt a jó Isten megáldja!

A jövő egy bezárt könyv előttem, nem olvashatom előre, mi van számomra megírva lapjain. Mennyei Atyám mindnyájan a te gyermekeid vagyunk és én első kérésem: a szeretet, ezzel fejezem ki hálámat családom iránt, hogy szerezzek örömet szülők és jó testvéreknek. Legyen áldás életemen. A szülők szeretetét és jó nevelését. Édesanyám bölcsőm feletti virrasztását, Édesapám gondos igazi nevelését imába foglalom. Áldd meg őket jó Isten szép és boldog napok sokaságával, életük útján legyen megelégedés és szeretet.

Idejét az írással, emlékei, fájdalma, érzései megörökítésével, a halottak emlékének ápolásával tölti: Naplomba ragasztottam nagyon sok képet, minden alkalom meg van örökitve. Most elgondolom miért van a házam falai, 4 szoba és konyha telis-tele képekkel, gyermekkori, katonai, esküvői képek, mert én csak ezekkel maradtam, képeik, írásaik, minden ami tőlük van, nekem örök emlék. Ennyivel maradtam, hát nem büntetés ez is nekem?

Az írás, a könyv szeretetét a családban sajátította el: A legigazibb barát a könyv. Rosszat belőle nem lehet tanulni, csak jót. Édesapámtól örökölttem szeretni olvasni. Ő is haláláig olvasott, tőle én is örökölttem hála Istennek. Mióta megtanultam az a-b-c-t, a könyv volt mindenem, többre értékeltem elolvasni egy mesét, később egy történetet, mint valakihez beszélgetni, pletykálni menni. Életem egy napja sem telt el anélkül, hogy egy újságból ne olvassak egy cikket vagy egy könyvből 3-4 oldalt legkevesebb.¹²

Bizonyos helyzetekben *erőszak, kényszer hatására* került sor az írásra. A kivételes történelmi helyzetekben (háború, diktatúra), extrém élethelyzetekben (betegség, emigráció, megtérés, átkeresztelkedés) az írás használata fellendült.

¹² Az idézetek a Barabás Elvirával folytatott levelezésből származnak.

A kollektív gazdaságba való belépés, az elődök által megszerzett földtulajdonról való lemondás hatalmi előírásra, ellenállás esetén fizikai kényszerre történt.

Ezek a nagy kommunisták János bácsidat térgyeltették, hogy írjon önéletrajzot magáról, törökbúza-szemen nagy embert. Azt mondta, hogy nem tudok írni magamról, csak amit tudtok, s amit láttatok. Azt tudom mondani csak. Nem voltam se kulák, sem ez, sem az. (M. I. Küküllődombó)¹³ Felvittek a kultúrházba, nem akartunk aláírni. Felvittek, bezártak, megmondták, innen addig nem mennek, amíg alá nem írnak. Hát két napig ott voltam, de úgy megszomjaztam, még vizet sem adtak inni. Azt mondtam, mi lesz, az lesz, írok alá. (K. A. J. Csíkcsicsó)¹⁴

Bizonyos életszakaszok és az írásgyakorlat között összefüggés áll fenn. Az ifjúkor az önaffirmációs írásmódot, az idős kor a számvetést részesíti előnyben.

A vallásosság, a kegyesség gyakorlása, a vallásosság gyakorlásának akadályai, a vallásos élményben való részesülés évszázadokon keresztül változatos formában az írás intenzív gyakorlását váltotta ki.

Attitűdök. Az írás létrehozása, előadása, kihelyezése, valamint használata, őrzése az írott szöveggel való foglalkozás azon formái, amelyek az egyén szintjén az attitűdök, a társadalmi viselkedés szintjén a rituális koherencia körébe sorolhatók.

1. „Szorongó érzésemet csak elmélyíti az a tapasztalatom, hogy bár az írás és az igazság édestestvérek: gyakran mégis külön utakon tévelyegnek. A kimondott szó s az érvényesített igazság között húzódik az ösvény, amelyen az író babért nem szerezhet.” Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regényéből származnak az előbbi szavak. Azt a meggyőződést fogalmazzák meg, hogy az írás, az írott szó tekintélye igaz voltából fakad. S minthogy az *igazság* gyakran irritáló, a hozzá való viszonyulás is eltérő.

Az írásban foglaltak, s következésképpen a szerző vagy az írásmű elleni agresszió a történelem során meg-megisméltlődő attitűd. A kihelyezett emlékezet, miközben a megörökített információkat hosszú időn át tárolni tudja, az írott szöveget cenzúrázhatóvá és manipulálhatóvá teszi. Az írott szöveg megsemmisíthető, átírható, mással helyettesíthető. George Orwell 1949-ben írott *1984 (Nineteen Eighty-Four)* című regénye egy olyan negatív utópiát mutat be, amelyben a múltat folytonosan újrajrják. A sajtóból, a feljegyzésekből folytonosan törlik az utólag káros hatásúnak bizonyuló eseményeket, a rendszer ellen lázadó személyekre vonatkozó feljegyzéseket.

Az írás elleni agresszió szélsőséges formája a könyvégetés. Az emberiség történetében az első könyvégetésre i. e. 411-ben került sor. Az athéni agorán égették el Protagorasz könyvét, a szerzőt pedig száműzték a városból. A könyvégetés hosszú történetének döbbenetes eseménye következett be Hitler hatalomra lépése után. Goebbels miniszter vezetésével indult az a mozgalom, amely összeírta a német szellemre veszélyes műveket. Ezt követően 1933. május 10-én több városban mintegy 20 ezer könyv vált a tűz martalékává, közöttük Heinrich Mann, Erich Kästner, Sigmund Freud, Bertold Brecht munkái.

¹³ Miklós Zoltán kutatása. 2002.

¹⁴ Kelemen Zsuzsa gyűjtése. 2002.

A döbbenetes eseményre reagált Babits Mihály alábbi esszéje. Megjelent a *Nyugat* 1933-as évfolyamának 10–11. számában. „Az ideai magyar könyvnapot kevéssel előzte meg az európai könyv tragikus napja: a berlini könyvégetés. Barbár szelek fújnak, s Omar Kalifa korszaka látszik visszajönni. Az életet többre tartjuk a betűnél, s életnek pártunkat és harcunkat értjük, pártunk egyedül üdvözítő világmegváltását. Ha ennek a betű nem segít, vagy épen ellene hat: pusztuljon a betű! A berlini könyvégetők voltaképpen egészen modern elv szerint jártak el, oly elv szerint, melyet a mi (teljesen más világnézetű) ifjú irodalmáraink egy része is unton hangoztat.

Csak épp hogy a könyvégetők a végső következtetéseket is levonták. »A könyv hatalom«: mondja egy régi közmondás. Ez kifejezi a barbár nézőpontot, mely napjainkban ismét kezd uralkodni. A barbár lélek hatalmat lát a betűben. S azt lát benne, mindinkább csak azt, a mai lélek is: előnyt, propagandát, fegyvert, egyszóval hatalmat. Még jó ha nem varázshatalmat, mint az ősbárárok. Az az érzés legalább, amivel a »horogkeresztes« máglyára viszi a »nem-német« irodalmat, alig különbözhet lényegesen attól, amivel hajdan a boszorkánymesterek könyveit elégették. A naív és félművelt antiszemita szemében a »zsídó« irodalom valami rejtelmes varázshálóhoz hasonlít, mely a szellemeket befonja és megbabonázza.

A könyv tehát hatalom, szellemi fegyver vagy varázserő, amit lehetőleg ki kell venni az ellenfél kezéből, s monopolizálni, vagy máglyába gyűjteni és elégetni. Ez a szent borzalom a Könyvvel szemben még mindig nincs a Könyv bizonyos tisztelete nélkül; s a berlini máglya voltaképpen nagy hódolatünnep a Könyv hatalma előtt. Sokkal inkább mint egy ilyen pesti »könyvnap«, melynek alap gondolata az, hogy a könyv manapság nem kell senkinek, nem lehet eladni, s mesterséges üzleti fogásokhoz, propagandához kell nyúlni, hogy egyáltalában eladható legyen. A könyvégető tiszteli a Könyvet. Csakhogy barbár tisztelet ez: a Könyvben is az erő tisztelet, a hatalmat, a harc fegyverét, a propaganda eszközt, és nem célját.

Mi még a Könyv régimódi tisztelői közé tartozunk, e modern világ új barbárjaival szemben; és sok tekintetben kevesebb az az erő és hatalom amit a Könyvnek tulajdonítunk. Mi talán egy eltűnt világból maradtunk itt, amely a Könyvvel még intim viszonyban volt. A barbár, írástudatlan ember varázserőt lát a főliánsban, az írástudó, a tudós, az olvasó távol van ettől a varázshittől. Mi jól tudjuk, hogy a Könyvnek hatását és hatalmát az Élet harcosai nagyvonalúan túlbecsülik. Ha a Könyv valóban oly hatással volna az életre mint hiszik, akkor az élet ma, a XVIII. és XIX. század irodalma után, egészen másképp folyna, mint ahogy foly.

Az élet azonban megy a maga útján, a saját különös reakciói és komplikált lélektana szerint, és nem igen engedi magát befolyásoltnak a könyvektől. Inkább ő befolyásolja, s akarja is befolyásolni azokat, s az Élet hívei és harcosai, a külső élet emberei, valóban nem igen láthatnak a könyvben mást, mint az élet eszközt. Így akarják igába fogni a könyvet, üldözik, égetik, vagy megrendelik és termelik hivatalból, terjesztik vagy tiltják, mindebben csak eszköznek tekintve – az élet eszközeinek.

De aki igazában tudja, mi a könyv (legalább a legjobb része a könyveknek) az nem csupán az élet eszközt keresi benne. Eszköz helyett életet keres benne. Nem hatalmat keres, mert a hatalom mindig csak eszköz – hanem gazdagságot, ami cél. Leszűrődött régi életek gazdagságát keresi a könyvben amivel a maga belső életét gazdagítsa. Az élet nem csupán harc, hanem béke is, nem csupán kívül van, hanem belül is – a harc csupán eszköz, a béke a cél, a külső csak eszköz, a belső a cél. Nem a halálos békét értem, hanem a kincses békét, a belső gazdagságot, minden külső élmény legvégső gyümölcsét, amelyet a könyvek élményei érlelhetnek és szaporíthatnak.

Szó sincs róla hogy az igazi olvasó (azért mert másnak és többnek tekinti a könyvet az »élet eszköze-nél«), az élettől való menekvést, elzárkózást keresné az irodalomban. Ellenkezőleg: még több életet szomjaz, nem elégedve meg a magáéval, és a körülötte élő élettel, s egyáltalán a saját kora életével; idegen lelkek könyveszűrt életét szívja föl, távoli tájak, elmúlt korok életével és lelkével akar gazdagodni...

Hogyha magyar könyvére találsz, jó legyen, akár rossz,

Megvegyed, ámbátor olvasod azt sohasem,

– így hangzik felénk a régi mottó Kazinczy korából, aminek tanítását ma sokan ismét lelkére szeretnék kötni legalább a könyvnap közönségének. Mi azonban arra gondolunk: ha a magyarban élet van és szomj az életre, mentül több életre, (ami a lelki gazdagodás és fejlődés szomját jelenti), akkor a magyar nemcsak eszköznek fogja érezni a könyvet, nemzeti vagy egyéb célok érdekében, s nemcsak megveszi és terjeszti és propagandát csinál neki, hanem olvassa is és gazdagodik vele. De ha korunk kezdődő barbársága, mely első lépés a halál felé, az ő lelkét is kikezdené: akkor propagálja – és égeti.”

Ion Antonescu nacionalista diktatúrája idején a moldvai csángó települések temetőiben a papok utasítására a magyar nyelvű sírfeliratokat bárdal eltüntették, románra cserélték (Kós K. 1994: 284).

Eötvös József 1845-ben írta meg *A falu jegyzője* című regényét. Szüzséjének központi motívuma egy nemesi levél ellopása. A motívum a feudalizmus korának viszonyait teszi láthatóvá.

2. Az írás túléli létrejöttének kontextusát, s ennek tulajdoníthatóan *a múlt szimbólumává* válik. A múlthoz pedig különbözőképpen lehet viszonyulni. Minthogy kontraprezentikus képződmény, gyakran az önkéntelen felejtés vagy a szándékos megsemmisítés áldozatává válhat. A könyvégetés, a halott személy irattára megsemmisítésének motivációit és eseteit említettük már. A múlttal való leszámolás, a múlt kiiktatása az írást használó és tisztelő társadalomban – bár meglévő, de mindenképpen – meglepő, agresszív magatartás. Az írott szövegekhez való viszonyulás másik formája az archiválás, a szervezett őrzés. Az archeológia, a történelemtudomány, az irodalomtörténet, a tudománytörténet, a folklorisztika, az intézménytörténet olyan diszciplína, amely sajátos elvek alapján szelektált, tárolt és használt gyűjteményeket tart fenn és használ fel. A múlt dokumentumai a 18. század végén, a 19. században értékelődnek fel (P. Nora 1986, L. Theis 1986), annak következtében, hogy megjelenik a patrimonium (nemzeti örökség) fogalma (A. Chastel 1986). Az idő maga is ennek egyik formája lesz. A múltnak a dokumentumokon keresztül megközelítése teszi szükségessé a kritikai távolságtartást, a forráskritikát. E magatartás első hulláma a 17. századra tehető (M. Bloch 1996: 61–65). A másik változás, ami ezzel egyidőben zajlik le, az a múlt dokumentumainak demokratizálódása, hozzáférhetővé tétele, közszemlére való kiállítása, szociális használata (Filep A. 1980, É. Pommier 1986). Ez a folyamat szinte egyidőben zajlik le az ország és a régiók, települések szintjén. Az egyén szintjén a 19. század során jelenik meg a múlthoz való viszonyulás szubjektív formája, a nosztalgia (H. Bausinger 1995: 92–95, 116–122, J. Assmann 1999: 71). E változások következtében az írott szövegek a szemantikai jelentésüktől távolodó kontextuális jelentésre tesznek szert.

3. Története során az írás mindvégig megmaradt a *hatalom gyakorlása* eszközének. A hatalmi intézmények a törvényeket, a viselkedési normarendszereket írásban szerkesztették meg, popularizálták. Az írás használatában a hatalomhoz való viszonyulás tükröződik.

4. Az önkifejezést lehető tevő írásgyakorlás (napló, emlékirat, magánlevél) szorosan kötődik az *én megszületéséhez*. A privát írás által az egyén kivonja magát a társadalmi ellenőrzés alól, hangot ad személyes érzéseinek, gondolatának, véleményének (D. Fabre 1997: 14). Az ajándéktárgyak feliratozása interperszonális viszonyokat jelenít meg.

Írástechnikák

Kisbetűk–nagybetűk. A kis- és a nagybetűk használatát a helyesírási szabályzat írja elő. A populáris írásgyakorlatban sokszor figyelhető meg a helyesírási normáktól való elhajlás. A gazdasági és politikai funkciójú reklámszövegekben, a rituális szöveghasználatban (lakodalmi meghívó, gyászjelentő, sírfelirat, ünnepi köszöntő), az utóbbi években az elektronikus levelezésben mind a kis-, mind a nagybetű kizárólagos, vagy a kiemelés céljából történő alkalmazása gyakran előfordul. A kis- és nagybetűk használatában olykor megszűnik a két betűtípus közötti különbség. A paraszti levelezés gyakran kizárólagosan a kisbetűket alkalmazta. Mondatkezdő helyzetben, tulajdonnév elején is kisbetű fordult elő. A receptes füzetek, a katonafüzetek olykor hol csupán kis-, hol csupán nagy-

betűt használtak. A névtelen levelek a személyes írásstílust leplező nagybetűs írásmódot alkalmazták. A számítógépes keresőprogramok (google, yahoo) szintén nem tesznek különbséget a kis- és a nagybetű között. A misszilisekben a nagybetűs írásmódnak jelentéskiemelő szerepe van.

A kis- és a nagybetűk használata máskor sajátos közlési szándékhoz igazodik. Az i. e. 2. évezredben az akkád irodalomban tűnt fel az akrosztichon, a szövegrejtés, a titkos üzenet elrejtésének formájaként. Formái a *szóakrosztichon* (a verssorok kezdőszavainak összeolvasása), a *betűakrosztichon* (bizonyos helyzetben álló betűk összeolvasása). A sorvégi betűkből szerveződő üzenet a *telesztichon*, a *mezosztichon* pedig a sorközépi betűket veszi igénybe. A görög hellenizmus, a középkori latin költészet szívesen élt az akrosztichon lehetőségeivel. A magyar humanista költészet, a felvilágosodás irodalma szintén gyakran alkalmazta. Az utóbbi évek reklámszövegeiben a jelentésszervezés e formája újra feltűnt. Az egyik utasszállító cég a nevével reklámozza szolgáltatásait: *kolumBUS*.

A központosítás. A központosítás normáit a helyesírási szabályzat írja elő. A populáris írás gyakran nem alkalmazkodik az előírásokhoz. Általában a központosási jelek minimális volta, következtelen vagy önkényes használata jellemzi. A misszilisek a ponton és esetleg a vesszőn kívül más írásjelet nem alkalmaznak. A misszilisek, a fogalmazványok, az emlékverslőre sajátos funkcióban használják a központosítás jeleit. Az idézőjel a jelentéskiemelést valósítja meg. Az érzelmi intenzitás a kérdő- vagy a felkiáltójel halmozott használatával fejeződik ki. Az emotikonok a központosítást használják a jelentés generálására.

A populáris gnomikus (szentencia) irodalom formái a kéziratos füzetek idézetgyűjteményei, a falakon elhelyezett vallásos szentenciák. Előretörésükben az idézőjel előírás szerinti használata figyelhető meg. A tordaszentlászlói templom feliratos terítői a bibliai idézeteket idézőjellel választják el a hozzátartozók alkalmi szövegétől. Ezzel szemben az emlékverses füzetek, valamint a gnómát, szentenciát alkalmazó rituális szövegek (meghívók, kicsengetési kártya) idézete sokszor fiktív szöveg vagy travesztia. Az idézőjel használata egy populáris szentencia presztízisének növelésére használja fel a szerzői (Madách, Petőfi, Arany) nevet.

Technikák. A kéz- és a gépi írás mellett az emberiség a kézműves technikák mindenkét igénybe vette. Történelme során az ember írt kőre, égetett téglára, bronzra, ólomra, bőrre, állati bélre, pergamenre, falevélre, fakéregre, gyolcsra, selyemre, papiruszra, fátáblára, viasztáblára (Szinyeyi J. 1868).

Thaly Kálmán tudósít arról, hogy a fejedelmek az ágyúkat „saját arcképeikre vagy címereikre öntették, sokszor jelszavakkal és találó föliratokkal is”. A szokás külföldi divat szerint terjedt el Erdélyben. Az erdélyi híres „farkas” ágyút Báthory Zsigmond öntette, Géczy János kormányzó halála után. Rajta disztichon volt olvasható:

Farkas az én nevem, kérlek, ne irtózz olly névtől

Mellyről vött régen Róma is eredetet (Thaly K. 1870: 416).

A Berényi György által 1650-ben Pozsonyban öntetett ágyú csövén a következő felirat állt:

*HOGYHA ISTEN VELVNK**KI LÉSZEN ELLENVNK* (Thaly K. 1874).

Oroszhegyi szarvasagancsból készült puskaportartó felirata: 1771 (Kós K. 1979: 86). Marhaszarvból készült rühzsíros dobozon, Magyarremetén: 1929 (Kós K. 1979: 94).

Írás díszítette II. Rákóczi Ferenc bölcsőjét. „Két keskenyebb oldalain pedig a szülők, t. i. az egyikén I. Rákóczi Ferencz, s a másikon Zrínyi Ilona neveinek kezdőbetűi vannak apróbb rézgombokkal kiverve, csinos monogramme-formában” (Századok I. 1867: 314–315). A fejfákon, kapukon, emlékoszlopokon faragott feliratok és évszámok olvashatók. A faragómesterek az ajándékba készült guzsalyt, a sulykolót, a rókkát, orsót vésett írással is díszítették. A szuszékra, az ácsolt ládákra és egyéb bútordarabokra, a bölcsőre és a koporsóra vésett feliratok kerültek.¹⁵ Egy háromszéki faragó fagöcsből gabonamerőt alakított, s rá az 1804-es évszámot írta (Kós K. 1979: 24). Egy farönkből készült kupa felirata: 1829 G. A. (Kós K. 1979: 26). Cseresznyefából készült borstörőn: 1935 (Kós K. 1979: 28). A ház gerendájába a gazda nevét, az építés évét vésték be. A sóváradi M. András házának mestergerendájának felirata: *Isten segedel méből építete ez házat Jósa Dániel Mátyus Mária val 1867 ben Februarius 29 diken* (Bíró G. 1992: 27). Az újtordai B. György házának mestergerendájára a házat építtető ős ezt íratta: *AZ URISTEN SEGEDELME ALTAL EPITETE EZ HÁZAT SZABO SAMUEL ÉS FELESÉGE NAGY SUSANNA ANNO 1823 DIOII JUNIUS* (Keszeg V. 1991a: 239). A házak oromzatára a deszkába évszámokat, a gazda iniciáléját fűrészelték. A bútorfestés a feliratot szervesen beillesztette a festett felületbe. Kalotaszegi lánán az 1768-as évszám olvasható (K. Csilléry K. 1991: 268. sz. illusztráció). Udvarhely megyei tékán az 1839-es évszám maradt fenn (K. Csilléry K. 1991: 507). Szilágysági guzsaly talpára került az alábbi felirat: *SzFK Készítette Petkes József/ 1949 Ben II 402 Szér* (Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J. 1974: 111).

Zrínyi Miklós ezüstkancsója 1562 táján készült. Díszítése a következő: „Szemben tekintve, egy középkori, mindkét kezével lándzsára támaszkodó vitézt mutat, fülkében, főtárgyul, lábainál tört fegyverek, feje fölött koszorúval egy angyalka lebeg. Az e fölél alkalmazott szalagban ez áll: *ÉLYEN GRÓF ZRINYI MIKLÓS ÚR. NEVELÉSE ÉS HÁZÁJA*. Födélén egy tátott szájú sárkány, kivágott szélú stylizált paizsot tart, melyen ez áll: *G./ ALAPI/ MDLXII*” (Századok III. 1869: 340). Vaskapukon, sírkerítéseken, ablakrácsokon, ajtózáraikon kovácsolt feliratok, évszámok láthatók. Kós Károly kovácsoltvas tárgyakról készült felvételein az 1842-es, 1866-os évszám olvasható (Kós K. 1988: 50, 60).

Takácsok remekein a 19. században terjedelmes, neveket, évszámot tartalmazó szótt feliratokat találunk (Domonkos O. 1991: 152., 154. sz. illusztráció.) Désházán Petkes Zsuzsa legénysurcot készített. A felirata: *Sz S 1955* (Kós K.–Senteimrei J.–Nagy J. 1974: 9. fk.). Körösfőn készült pávás lepedő felirata: 1939 *Kovács Bözsi* (Péntek J. 1979). Sóváradon 1918-ban keresztzsemes mintával hímezett kötényre a kézimunkázó asszony a TL monogramot is ráhímezte (Haáz F. R.–Haáz S. 1993: 69). Az aranyosszéki Borbély Róza 1900 körül készült szóttasbe írta bele monogramját (Keszeg V. 1998: 595). A kalota-

¹⁵ Baranya megyei ácsolt lánán 1837-es, erdővidéki lánán 1833-as festett, Udvarhely megyei lánán 1779-es vésett évszám látható (K. Csilléry K. 1991: 237., 239., 240. sz. illusztráció).

szegi Bánffyhunyon az első világháború idején kezdeményezték a lány nevének a pártába való beleírását, megkülönböztető jelként. A pártakészítő a nevet gyöngyből varrta ki (Faragó J.–Nagy J.–Vámszer G. 1977: 57). Erdélyben a 20. század első felében terjedt el a hímzett zsebkendők egyszavastól több sorosig terjedő verssel való feliratozása (Tótszegi T. 2007, a magyarói zsebkendőfeliratok: Zsigmond J.–Palkó A. 1996: 95–96).

A Kolozs megyei Sárvásáron készült az a tál, amely az *S. M.* iniciálékat és az 1829-es évszámot viseli (Kresz M. 1991: 290. sz. illusztráció). A budapesti Néprajzi Múzeum 125 nagykancsója közül 30 darabon található 18. századi, 40 darabon 19. századi évszám (Kresz M. 1991: 596). A különböző céhek korszárára, a protestáns kerámia klenódi-umokra terjedelmesebb szöveg is került. Zilahon az írás feliratására szolgáló zöld mázas porzó készült, „*Készítette Gönczi Sámuel 1862-be*” karcolt felirattal (Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J. 1974: 65). Ugyanitt egy pálinkáskorsóra az 1873-as évszám látható (Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J. 1974: 93). 17. századi kályhacsempe az *EM* monogramot írták (Kocsi M.–Csomor L. é. n. 3. sz. ábra).

A húsvéti tojásokat szórványosan látták el feliratokkal. A felirat gyakoribb a szerelmi ajándék funkciót betöltő tojásokon. Elterjedtségük nagyobb a magyar nyelvterület nyugati peremén, valamint a németlakta vidékeken (Györgyi E. 1974). A barcasági hímes tojásokon az évszám, a lány nevének iniciáléja, a településnév fordul elő (Seres A. 1984: 383). A tortakészítés a magyar szakácsművészetben a 19. század elején jelent meg, és több hullámban terjedt el. Győzelme a 20. század első felére, a két világháború közötti időszakra tehető (Kisbán E. 1997: 532). Feliratozásának kezdete ismeretlen. A tortára kerülő feliratok leggyakrabban évszámok és jókívánások.

A magyar népi kultúrát bemutató kötet illusztrációs anyaga a következő tárgytypusokat és írástechnikákat jeleníti meg: falupecsét (Tápé, 1641, Magyaralmás, 1788, Kislőd, 1841), a jószágok étetéssel való bélyegzése (Alföld, 19. század vége), rováspálca (Nagyalföld, 19. század második fele), kanásztülök, vésett felirattal (Gömör megye, 1906), iparos műhely festett cégére (Sopron, 1862), céhes bútordarab festett felirata (Miskolc, 1800), céh faragott behívótáblája (Fertőszentmiklós, 1645), faragott sírjelek, vésett sírfelirat (Tök, 1791), lakóház homlokzatának vakolt dísz (Szentbékálla, 1825), faragott kaszkótok (1926), faragott fonalsórló (Désháza, 1948), sótartó (Székelyföld, 1884), borotvatok (Bakonybél, 1842), ivócsanak (Monostorapáti, 1837), pásztorbot (Hortobágy, 1920-as évek), ácsolt láda (Nógrád megye, 1889), faragott szék (Tiszafüred, 1838), faragott kádármunka (Kardoskút, 20. század eleje), faragott és festett székelykapu (Máréfalva, 1920), faragott és festett mángorló (Pusztasomorja, 1872), faragott és festett tükrös (Somogy megye, 1888), varrottas konfirmációi terítő (Szék, 1938), szőttes (Komádi, 20. század második fele), festett bútor (Hollókő, 1926, Fadd, 1883), öntött kiscsengő (Debrecen, 1828), festett kerámia (Öskü, 1770, Debrecen, 1797, Mezőcsát, 1843, Debrecen, 1844, Tüskevár, 1853, Torda, 1879), festett kerámia vésett felirattal (Mezőcsát, 1832), kályhacsempe (Korond, 1875), faragott útmenti kereszték, szobrok (Jászberény, Csíksomlyó) (Balassa I.–Ortutay Gy. 1979).

A tetoválás a testet tekinti írásfelületnek. A testre való írás a testet óvó mágikus eljárás, ugyanakkor (test)művészet és a kommunikáció sajátos formája. Ártó lényektől, betegségektől óvja meg viselőjét, jelentést közvetít a környezet felé, díszíti a testet. A gonosztevők testére égetett jelek (kereszt, akasztófa) a szó elsődleges jelentése szerint bélyegezték meg az egyént. Az állatok testére égetett jelek az állat feletti tulajdonjogot fejezték ki.

Műfajok. „A nyelvhasználat minden szférájában léteznek bizonyos megszilárdult megnyilatkozástípusok” – mondja Mihail M. Bahtyin. A nyelvi érintkezés feltételei között közvetlenül kialakult beszédformák a primér, *elsődleges műfajok*. A kulturális érintkezésformák más hagyománnyal, bonyolultabb formákkal rendelkeznek. Ezek a *másodlagos (összetett) műfajok* (M. M. Bahtyin 1986). Az elsődleges és másodlagos műfajok közötti átmenet folyamatosnak tekinthető. Az emlékirat, a napló, a településtörténelem stb. magába építi a mindennapi kommunikáció elsődleges formáit. A graffiti másodlagos műfajokból emel ki számára hasznosítható szövegtöredékeket.

A műfajok korszakokonként egy olyan rendszert alkotnak, amelyre a társadalmi kommunikáció ráépül. A különböző műfajok a kommunikáció formai és nyelvi-stiláris normáit írják elő, s ugyanakkor jelentős mértékben meghatározzák a szöveg interpretációját és recepcióját.

Az írott populáris kultúra műfajai egyik oldalon az élőnyelv (orális) megnyilatkozásaival vannak kapcsolatban, másik oldalon a szép- és vallásos irodalom, a zsurnalisztika, a hivatalos ügyintézés műfajaival érintkeznek.

Az írott szövegek életpályája. Az írásnak – akárcsak az embernek – élettörténete van. Időben él, mint az ember, s az idő múlásával változik. Története összekapcsolódik különböző személyek sorsával, olykor túléli az embert, olykor pedig az embernek esik áldozatul. Élete során kapcsolatban áll más objektumokkal és szövegekkel. Életpályája során kontextusát újra és újra megváltoztatja. Ilyenkor jelentése, a használók számára betöltött szerepe megváltozik.¹⁶

Az írás megalkotásának különböző formái vannak. A vallásos életben az imák sugalmazásra születnek. A költők az ihlet perceit várják meg, hogy megalkossák művüket. Az alkalmi versek szerzői az eseményt megelőzően, a verselési hagyományokat betartva és követve szerkesztik meg a verset (halottbúcsúztató, menyasszony- és vőlegénybúcsúztató, farsangbúcsúztató, névnapköszöntő, anyák napi vers, locsolóvers). A megalkotás során a versíró szövegelőzményeket használ fel, kéziratokból, nyomtatványokból emel ált szövegtömböket, emlékezetből reprodukál sorokat és rímeket. Ágyúöntők, ötvösmesterek, bádgosok, fejfa- és sírkőfaragók, varró- és hímző asszonyok számára az írás technikai jártasságot feltételez. A firkák általában a szemtanúkat kizárva, észrevétlenül készülnek el, az éj leple alatt, sötét zugokban, elrejtett felületeken. Az okiratok aláírására ezzel szemben szertartásos körülmények között kerül sor (a végrendelet aláírása tanúk jelen-

¹⁶ Fejős Zoltán megállapításai a tárgyak életéről (Fejős Z. 2003: 86–87).

létében, nyilatkozatok aláírása közjegyzői irodában, a házassági anyakönyv aláírása a násznép jelenlétében). Az emlékverses füzet kitöltése a búcsúhelyzet, az ünnepi köszöntők megírása és elküldése az ünneplés rituális aktusa.

Több szövegtípus esetében a megalkotás fázisa homályban marad, az írott szöveg az előadás, bemutatás, átadás során kerül a nyilvánosság elé. Az alkalmi versek (vőlegény-, menyasszony-, halott-, farsangbúcsúztató, locsolóvers, anyáknapi vers) nyilvánosság előtt, a másodlagos szóbeliség formájában töltik be szerepüket. Az előadás különböző rituális vagy társadalmi szerepekhez (férfi, vőfély, legény, gyerek, unoka) kötődik hozzá, különböző előadói kvalitásokat (memorizálás, hangos beszéd, kifejező előadás) feltételez, sajátos hallgatói és értelmezői magatartásokat ír elő és vár el, sajátos tér- és időhasználathoz igazodik (a menyasszonyi ház tornácán, temetőben nyitott sír mellett, templomban, világháborús emlékoszlopnál; a lakodalmi szertartás kezdetén, a temetési szertartás végén, házról házra járva).

Több olyan szövegtípus van, amely kihelyezett formában, hosszú időn keresztül tölti be hivatását (emléktáblák, sírfeliratok, szöveges falvédők). A feliratok elhelyezése, leleplezése közönség jelenlétében, szertartásos körülmények keretében történik meg.

A fenti példák mindenike azt jelzi, hogy az írott szövegek élettörténetében fordulópontok és életszakaszok határolhatók el.¹⁷ A fordulópontokon rituális íráshasználati gesztusok érvényesülnek (másolás, átadás, biztonságba helyezés, megsemmisítés). Életténekek egyes, a fordulópontok közé eső szakaszaiban az írott szöveg azonos funkciót tölt be, azonos jelentésekkel rendelkezik.

Az írott szövegek megírásuk és elhangzásuk elsődleges kontextusából kikerülve utóéletet élnek. Egy újabb kontextusban újabb, másodlagos felhasználásra válnak alkalmassá. A misszilis levelek informáló funkciójuk betöltése után a családi irattárban maradnak, genealógiai funkciót töltenek be, a családtagok személyes tárgyi hagyatéka kontextusába integrálódva (fényképek, ékszerek, ruhadarabok, használati tárgyak, feljegyzések, okiratok, végrendeletek, bútorok). A családi irattárból kikerülve egy mentalitástörténeti korszak, egy korszak kapcsolati kultúrájának dokumentumaiként viszonyulnak hozzájuk (archívumok, múzeumok). Nyomatott formában közzétéve olvasmányélményt képesek nyújtani. A jegyajándéknak készült hímzett zsebkendő elkészítőjének környezetéből átkerül a megajándékozott legény környezetébe. A házasságkötést követően a családi együvértartozás egyik szimbolikus jele, emlékeztető tárgy lesz belőle. A családban az utódoknak átörökítve genealógiai emlékeztető tároló funkciót ölt. Múzeumba, tájházba kerülve a népi társadalom esztétikai ízlésének, a népművészet egy történeti korszakának dokumentumává válik. Az emlékverses füzetbe kerülő bejegyzések szimpátiáról, a baráti ragaszkodásról, lojalitásról biztosítják a füzet tulajdonosát. Minthogy bejegyzésre a búcsú helyzetében kerül kor, a gesztus egyúttal a búcsúzkodás egyik formája, a lezáruló életszakaszunk való emlékéllítés. Ezt követően, egy életen keresztül a füzet a benne lévő versekkel emlékeztető szereppel rendelkezik. A tulajdonos halála után a füzet a le-

¹⁷ A *fordulópont* és az *életszakasz* David G. Mandelbaum terminusai az élettörténet elemzésének módszerében (D. G. Mandelbaum 1982).

származottak tulajdonába kerül, a szülők, nagyszülők, azok biografikus eseményeinek emlékezetét őrzik. Ebből a családi térből az emlékverses füzet átkerülhet a kulturális emlékezet intézményeinek és szertartásainak keretébe. A protestáns emlékirat a templom építésének vagy renoválásának befejezésekor készül el. Szerzője a lelkész, a tanító, vagy a lokális emlékezet specialistája. Az emlékirat tartalmát rituális körülmények között mutatják be, majd az iratot szertartásosan elhelyezik a templomtorony gömbjében. A következő templomjavításig, mintegy 50-150 éven keresztül itt tölti be az emlékezetet őrző szerepét. A gömb felbontása után újra bemutatják a közösség előtt. Ettől kezdve az eredeti példányt az egyházi levéltárban őrzik, másolat formájában visszakerül a torony gömbjébe.

1. Szabó Miklós szilágybagosi gazdaember 1907–1982 között élt. Környezete költőként tartotta számon. Az 1930-as években kezdett verset írni. 1942 szeptemberében falujában ünnepélyes keretek között országzászlót és világháborús emlékművet avattak. Az eseményre készülve Szabó Miklós júniusban alkototta meg *Országzászlónkhoz* című versét. A vers 70 sorból áll, s ezt nyolcsoros utóhang egészíti ki. A vers felismerhetően Kölcsey Ferenc *Himnusz*, valamint Vörösmarty Mihály *Szózat* című versének hatása alatt született. Az ünnepi szertartás szervezői Szabó Miklós versének előadását az esemény forгатókönyvébe iktatták. A nap a szerző emlékezetében élete fénypontjaként maradt meg. A vers az ünnepelés rituális szövegeinek (prédikáció, ima, zsolttár, szónoklatok) és cselekvéseinek (felvonulás, emlékoszlop avatás, ünnepi ebéd) kontextusába épült be. Az élményt a kézirat lapján örökítette meg: „*A Szilágybagosi új Országzászló és hősi emléktábla felavatási ünnepéjére irtam: 1942 Juniusába s az ünnepéjen elszavaltam: 1942 Szeptember 27-én, az Országzászló alatt.*

Az ünnepély széles keretek közt lett megtartva, ahol ugyanis megjelentek úgy Egyházi, mint világi, valamint a katonai képviselvek, és amikor szavalás után az emelvényről lejttem, odajött hozzám Dr. Imre Lajos Kolozsvári Theológiai professzor s kezemet megszorítja s az egész ünneplő közönség előtt ezt mondja nekem: »A maga verse volt az ünnepély sumpontja!«

A vers évtizedeken keresztül a szerző életművében lappangott. 1982-ben, 75 évesen Szabó Miklós 100 versből álló gépiratos gyűjteményt szerkesztett. Az *Országzászlónkhoz* című verset a *Történelmi vonatkozásúak* című fejezetbe illesztette be. A kötet egyik példányát a helyi református egyház archívumában helyezte el, a lokális történelem dokumentumaként (Nagy R. 2007: 69).

2. A torockói Jári család 1951-ben adta el családi házát. Az udvaron található sírkövet az új tulajdonos az illemhely bejárati lépcsőjévé alakította át. Itt olvasható: „Jári János, született 1895-ben, megholt 1915-ben, drága gyermekünk, gyászolunk téged örökké.”¹⁸

Kontextusok. Az írott szövegek, akár csak minden üzenet, adott kontextuson belül jutnak jelentéshez. A kontextus a szöveg értelmezési horizontja.

A különböző írott szövegek *releváns kontextusban* fordulnak elő. A releváns kontextushoz tartoznak az írott szöveg létezéséhez, érvényesüléséhez szükséges fizikai körülmények és feltételek, a kommunikációs szándékot, a szöveg jelentésének létrejöttét, érvényesülését, hatását biztosító kulturális feltételek és körülmények, a szöveg megszületését, olvasását és előadását megvalósító habitusok (rítusok, gesztusok, cselekvések), szituációk és attitűdök, valamint az írott szöveg szöveg- és szociális környezete. Áttekin-tésünk célja annak nyomon követése, hogy az írás mint cselekvés és az írott szöveg hogyan épült be újabb és újabb fizikai környezetekbe (kolostor, kancellária, iskola, könyvtár, levéltár, magánlakás, utca), szociális világokba (klérus, kancellisták, literátusok, deákok,

¹⁸ Borbély Erika feljegyzése, 2002.

betolakodók), rítusokba (templomi szertartás, kalendáris ünnepek, átmeneti rítusok, megemlékezési szertartások), emberi kapcsolatokba, médiumokba (intézmény és egyén, hatalom és egyén kapcsolata, interperszonális kapcsolatok), az emberi életpályába és életvilágba. Ugyanakkor, a szövegek előfordulhatnak *irreleváns kontextusban*. Ebben a környezetben a szöveg esetlegesen, véletlenszerűen van jelen, s a jelentése teljesen felszámolódik vagy megváltozik (R. Carnap 1937).

Az írás történetének egészét tekintve az válik nyilvánvalóvá, hogy a kora újkortól kezdődően a privát szféra és a mindennapok világa az írás számára releváns kontextussá változott át.

A kontextusok jellegét tekintve az írás a következő környezetekben fordulhat elő. A szöveg a funkcióját a használói által működtetett tudásrendszerekbe illeszkedve tölti be. A *kognitív kontextus* részét képezik a hiedelmek, az előítéletek, a tudományos és a vallásos meggyőződések (a mágikus, vallásos funkciójú, a tudománynépszerűsítő szövegek). A szövegek emberi életvilágokban, kapcsolatokban jönnek létre, hordoznak jelentéseket. A különböző szövegtípusok *szociális kontextusa* eltérő (a vőfélyvers az ünneplő baráti körben hangzik el, a verses levél az egymástól távol lévő szerelmesek levelezésében fordul elő). A szövegek tárgyi formájukban egy személy, egy család, egy település életvilágának, egy intézmény tárgyai közé illeszkedik be. Ezek a tárgyak képezik az írott szöveg *tárgyi kontextusát*. (A temetésen átadott koszorú feliratának tárgyi kontextusa a koszorúkötő műhely tárgyegyüttese, egy temetési szertartás tárgyegyüttese, egy temető tárgyegyüttese.) Az írott szövegek kölcsönös kapcsolatban állnak az egyazon térben megtalálható, az egyazon eseményen belül elhangzó egyéb szövegekkel. Ezek a szövegek együttesen teremtik meg a *szöveg szövegkontextusát* (egy temetési szertartás rituális szövegei, egy emlékvéses füzetben található bejegyzések, egy családi levéltár iratai) (Hoppál M. 1998). Az írott szövegek *rituális kontextusát* a szöveg létrehozására és használatára irányuló cselekvések, gesztusok alkotják.

Következtetések

1. Az írás szerkesztését, az írott szövegek használatát változatos írásszokások szabályozzák. Az írásszokások individuális és kollektív habitusok, amelyek a kor és a társadalmi környezet mentalitásába és kapcsolatrendszerébe illeszkednek.
2. Az írásszokások történeti jellegűek.